

Sonkoly Gábor

Mennyiben bécsi a Bécsi Memorandum?

*A városi örökség meghatározásában bekövetkező változások történeti értelmezése**

A kulturális örökség a világörökségtől az Európa Parlament közös európai örökségfelfogást célzó idei határozatán át¹ a hungarikumtörvénye(ke)n keresztül a gomba módra szaporodó helyi hagyományteremtő fesztiválokig nemcsak a kortárs identitáskonstrukciónak vált elengedhetetlen elemévé, de nem ritkán a múlt innovatív, jórészt kritikátlan, ha úgy tetszik, történetietlen felhasználására szolgál számtalan példával. A történészek leggyakrabban zavartan elfordulnak, vagy illetékesség híján csak legyintenek a múltértelmezések kontrollálatlan burjánzása láttán, ami részben azzal is magyarázható, hogy a kulturális örökség túlságosan kortárs ahhoz, hogy a történettudomány kutatásának tárgyává váljon, hiszen magyar, illetve közép-európai kontextusban alig néhány évtizedes múlttal rendelkezik. Ez a magatartás ugyanakkor nem indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy a társadalom egyre intenzívebb kortársiasságot, azaz kutatói tevékenységének egyre felhasználóbarátabb aktualizálását várja el a történettől, ami a történetírás elméleti vitáira is visszahat.² A történészek kulturális örökséggel szembeni gyakori prűdériájának másik oka valószínűleg az, hogy a kulturális örökség alapvetően nem tudományos fogalom, azaz nem a bölcsész- és társadalomtudományok belső fogalmi fejlődésének a szükségszerű következménye. Ugyanakkor a kulturális örökség már csak azért is számot tarthat a történeti kutatás érdeklődésére, mivel az a kortárs, igencsak tagolt társadalom, amelyhez a történész maga is tartozik, egyre inkább a kulturális örökséghez kapcsolható populáris – vagy ha úgy tetszik, participatív – múltértelemezésekben keresi identitásának elemeit, referenciáit. Ha pedig a történész figyelmen kívül hagy egy ilyen nyilvánvaló változást, akkor könnyen juthat abba a helyzetbe, amikor anélkül lesz kénytelen elszenvedni annak következményeit, hogy érdemben kifejtette volna róla a véleményét. Ahogyan Fernand Braudel fogalmaz: „Gyakran megtörténik, hogy erős

* Jelen tanulmány a MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport és az Universität Wien „Krisen, Staat und Gesellschaft. Lösungsversuche und Transformationen in Österreich und Ungarn im 19–21. Jh.” című közös projektje keretében készült, az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány támogatásával.

¹ European Parliament 2015.

² François Hartog a történelem jelen társadalmi szerepéről, megítéléséről szóló könyvében mutatja be, hogyan „vált a jelen nevében a kortársi(asság) (*le contemporain*) társadalmi (*sociétal*) és politikai imperatívusszá, megkérdőjelezhetetlen evidenciává”, és ebből következően hogyan lesz a történelemből az „emlékezet szakembere”, akitől azt várják, hogy megmondja, „valójában mi is történt”. Hartog 2013: 46–49.

és gazdag hagyományok befolyása alatt egy teljes nemzedék anélkül halad át egy szellemi forradalom korszakán, hogy részt venne benne.”³

Ahhoz, hogy a kulturális örökség formátlan tömegéből a kutatás számára alkalmas tárgyakat határozzunk meg, természetesen problematizálni kell a fogalom fejlődését, és ezáltal önkényesen le kell határolnunk a kulturális örökségnek a kutatás számára értelmezhető elemeit. Jelen tanulmány erre tesz kísérletet egy néhány évig tartó, alig egy évtizeddel ezelőtt történt, a városi örökség meghatározásának, illetve kezelésének problémája kapcsán tetet öltött konfliktus elemzése kapcsán. Ez a konfliktus nemcsak a résztvevők, azaz a helyi (bécsi), illetve nemzetközi (UNESCO, ICOMOS stb.) szereplők elemzése szempontjából tanulságos, hanem azért is, mert hozzájárult egy új fogalom megfogalmazásához; vizsgálata lehetőséget teremt magának a kulturális örökségnek, illetve egy szeletének, a városi örökségnek a kritikai fogalomelemzésére. A tanulmányban vizsgált 2000 és 2005 között lezajlott bécsi események, és főleg a 2005-ös bécsi konferencia jellegéből adódóan egy hosszabb, az Athéni Kartáig visszavezethető értelmezési keretet kínál, amennyiben arra kérdezzük rá, vajon a városról elnevezett nemzetközi örökségvédelmi dokumentumok mennyiben kapcsolódnak ahhoz a helyszínhez, ahol megfogalmazásra kerültek, illetve amelynek a nevét viselik. Annak ellenére, hogy mindhárom eseményt rendezője más szervezet volt, a nemzetközi városi örökségvédelem szempontjából az 1933-as athéni konferencia,⁴ az 1964-es velencei kongresszus, illetve a 2005-ös bécsi konferencia egyaránt kiemelkedő jelentőségű, mivel az ott elfogadott dokumentumok a nemzetközi örökségvédelem egységes narratívájába illeszkednek, és annak paradigmatisz állomásait jelölik ki. Ebben a történetben a három városnak az eseményben, illetve a megszülető dokumentumban játszott szerepe is jelentősen módosul. Szerepüket némileg leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy Athén jobbára dekoráció volt, míg – a vérszesen süllyedő – Velence apropó, Bécs azonban már aktív résztvevő. Ez utóbbi elvezet bennünket tanulmányunk kezdő kérdéséhez: mivel magyarázható ez a Bécs szerepében megfigyelhető számottevő változás a korábbi helyszínekhez képest?

Az 1964-es Velencei Karta arról a városról nyerte a nevét, amely az örökségvédelemnek az adott korszakra vonatkozó paradigmáját szimbolizálta. Az 1960-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy Velence védelme nem rekedhet meg a velencei műemlékek védelmének szintjén, hanem a város egészét kell megőrizni az épületekkel, csatornákkal, morfológiai jellegzetességekkel együtt. Az ilyen méretű védelemhez azonban nem elegendő a város, de még Olaszország anyagi ereje sem: az egész emberiséget kell mozgósítani, amely e csodálatos város sikeres védelmének katarziséban az összetartozás örömét is megélheti, és ünnepelheti a (természetes) elmúlás felett aratott (technikai) győzelmet.⁵ Az ezredfordulóra

³ Braudel 1969: 32.

⁴ A CIAM 4. konferenciájára valójában csak részben került sor Athén városában, mivel a konferencia résztvevői az esemény előtt és után a Patris nevű hajón is tanácskoztak, amíg az Marseille és Athén között oda, majd vissza közlekedett. Lásd Mumford 2000: 73–94.

⁵ The Venice Charter 1964: 1.

azonban a városi örökségvédelem már nem tud a korábbi paradigma mentén működni. Velence nem süllyedt ugyan a tengerbe, de az 1960-as és a 2000-es évek között eltelt négy évtized alatt elvesztette lakóinak több mint a felét,⁶ és immár egyre kevésbé az emberiség hősi összefogásának szimbólumaként, sokkal inkább a társadalmi szempontból érzéketlen városvédelem kudarcának egyetemes példajaként jelenik meg.⁷ Az időközben elfogadottá vált globális felmelegedés tétele és az ezzel együtt járó tengerszint-emelkedés pedig újra ikonná tette a vízben álló várost, amely immár olyan természeti veszélyeknek van kitéve, amelyek nem a természet és a civilizáció konfliktusából származnak, hanem a civilizáció által legyűrt természet szabályozhatatlanságának eredményei.

Ebben a helyzetben született meg egy, az 1960-as évek óta eltelt időszak örökségvédelmének fogalmi fejlődésén alapuló új paradigma igénye. Ez alkalmas arra, hogy a világörökség időközben kialakult fogalma és gyakorlata mentén kiválasztott több mint háromszáz város számára garantálhatja, hogy a védelem és a fejlődés egyensúlyát biztosítva elkerülje mind a műemlékesült Velence, mind pedig a kontrollálatlan globális folyamatokkal (urbanizációval, industrializációval, klímaváltozással, vagy akár a dzsentrifikációval) szemben védelem nélkül maradt és sokszor elpusztult történeti városok, városrészek sorsát. Ennek az új paradigmának a kidolgozására hívták össze 2005-ben a bécsi konferenciát, ahol megfogalmazták azt a Bécsi Memorandumot, amely a városi örökségvédelem számára új keretet biztosító történeti városi táj⁸ fogalmának és gyakorlatának első meghatározását is jelenti.

Bécs óvárosa a konferencia előtt négy évvel lett a világörökség része, majd rá egy-két évvel majdnem el is veszítette ezt a frissen szerzett elismerést egy, az óváros közelében tervezett, magasházépítéssel járó beruházás miatt. Ez a rövid, alig kétéves válság végül mind Bécs, mind az UNESCO Világörökség Központ (World Heritage Centre, WHC) számára kedvező megoldással zárult: a város megtarthatta világörökségi címét, az UNESCO pedig nemcsak egy sikeres inter-

⁶ Mazarolli 2008: 9.

⁷ Bandarin–van Oers 2012: 74.

⁸ Az UNESCO hivatalos nyelvein történeti városi tájként (*Historic Urban Landscape, Paysage urbain historique*) megfogalmazott kifejezés 2009 óta történeti települési tájként is szerepel a magyar tudományos nyelvben (Meggyesi 2009: 1). Ekkor ugyanis a 42. Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem így módosította Román András első, 2005-ös „történeti városkép” fordítását. A 2005-ös fordítás nem szerencsés, hiszen nem jelenik meg benne a *town*tól, illetve a *cityscape*-től való elmozdulás, holott a tájkép fogalmának bevezetésével épp egy új örökségvédelmi paradigmát és gyakorlatot kívántak meghirdetni. A „történeti települési táj”-fordítás figyelembe veszi e fogalmi változást, ám az *urban/urbain* kifejezés „települési”-ként való fordítása nem problémamentes. A magától értetődő „városi” kifejezéssel kimaradna ugyan a népi (falusi) tárgyi örökség, ami magyar, illetve közép-európai szempontból különösen jelentős, ám a „városi” jelző elhagyásával az eredeti kifejezés megfogalmazóinak az a szándéka tompul, hogy a korunkat jellemző, mindent elsöprő urbanizáció viszonylatában értelmezzék és kezeljék a városi örökséget. Nem véletlen, hogy a történeti települési táj első angol nyelvű szakkönyvének alcíme: *Örökségkezelés egy városi évszázadban*, eredeti címen *Managing Heritage in an Urban Century* (lásd Bandarin–van Oers 2012). Mindezek alapján én magam szerencsésebbnek találok a történeti városi táj kifejezést, és a tanulmányban ezt fogom használni.

venciót tudhatott magáénak, de egy olyan lelkes partnert is kapott a bécsi városvezetés személyében, amely Bécs példájával – és infrastruktúrájával – részt vett az új paradigma kidolgozásában. A 2005-ös bécsi konferencia tehát egy különlegesen jó példa arra, hogy megvizsgáljuk a kulturális örökség fogalmának alakulását egy olyan pillanatban, amikor a fogalom elterjedésének szintjei (globális, kontinentális, nemzeti, regionális, helyi) közül⁹ a két legtávolabbi (a globális és a helyi) összeér, és kölcsönösen hat egymásra. Ez a kölcsönhatás nem egyenlő felek között történik, hiszen az UNESCO normaadó nemzetközi szervként „helytelen viselkedés”¹⁰ esetén visszavonhatja, és ezzel presztízvesztéssel sújthatja a helyszínt. Ennél komolyabb eszköz azonban nem áll a rendelkezésére, és ezzel is csak igen ritkán él, mivel célja az örökség védelme az általa lefektetett elvek szerint, és a cím megvonásával a helyszín kikerül a hatóköréből. Bécs esetében pedig igen erős a helyi szint, hiszen a város történetéből következően egy olyan településről van szó, amely központi funkcióihoz kapcsolódó identitását több szinten (nemzetközi, közép-európai regionális, nemzeti, tartományi) fogalmazza meg, és amely igen gazdag és összetett örökségvédelmi, városfejlesztési és szociális hagyománnyal, szabályozással és gyakorlattal rendelkezik. Ezek alapján tehát ideális helyszín az új városi örökségvédelmi paradigma megfogalmazásához különösen úgy, hogy ezzel együtt sikeresen oldja meg a WHC-nek a városi örökség kezelésében leggyakoribb problémáját jelentő magasház-építési konfliktust is.

Bécs és a Bécsi Memorandum kapcsolatának elemzése a két érintett szint részletes vizsgálatát igényelné, ám jelen tanulmányban csak a helyi szint, azaz Bécs város szerepének megértésére szorítkozunk. Ez egyrészt önmagában is egy igen összetett feladat, másrészt a városi örökség fogalomtörténeti vizsgálatát a nemzetközi szervezetek vonatkozásában már korábban elvégeztük,¹¹ így erre a kutatásra tudunk hagyatkozni az UNESCO-nak a konfliktusban, illetve a konferencián játszott szerepének az értelmezésénél. Az elemzés két probléma párhuzamos figyelembevételével történik. Az első Bécs kortárs, pontosabban 2000 és 2005 közötti önreprezentációjára kérdez rá, amelyben a(z) (ó)városnak, mint kulturális (világ)örökségnek egyre fontosabb szerep jut – igaz, ennek a szerepnek a jelentősége erősen kontextusfüggő. A második a válság és a megoldás történetét taglalja úgy, hogy a bécsi eseményeket a város identitása szempontjából fontos, a már említett szintekre való hatásával együtt próbálja meg értelmezni. Reményeink szerint a két kérdéskör segít megérteni a városi örökség kezelésének konkrét példáján keresztül a kulturális örökség fogalmában ekkor bekövetkezett változásokat, illetve azok következményeit.

⁹ Sankoly 2000.

¹⁰ Ez a kifejezés természetesen nem hivatalos dokumentumból, hanem egy világörökség-szkeptikus osztrák építész tanulmányából származik. Mindazonáltal véleményem szerint jól kifejezi a világörökségben a fogalom kialakulásától kezdve megfigyelhető didaktikus tartalmat. Achleitner 2005: 15.

¹¹ Sankoly 2015.

A BÉCSI ÓVÁROS ÚTJA A VILÁGÖRÖKSÉGI HELYSZÍNKÉNT VALÓ ELISMERÉSIG

Bécs óvárosának jelölése viszonylag megkésett más európai - vagy akár közép-európai - fővárosok világörökségi helyszíneként való elismertetéséhez képest. Amikor a bécsi óváros felkerült a világörökségi listára, már tizennégy európai főváros valamely történeti városrésze – többnyire a központja – rajta volt a listán. A közép-európai fővárosok közül ott volt Budapest (1987) és Prága (1992), de már az osztrák városok közül is szerepelt Salzburg (1996) és Graz (1999). Ez a megkésetttség részben azzal is magyarázható, hogy Ausztria – annak ellenére, hogy az ENSZ egyik hivatalos székvárosa – csak 1992 decemberében, harmincadik európai államként ratifikálta a Világörökség Egyezményt. A legtöbb nyugati államhoz hasonlóan ugyanakkor néhány évvel a nemzeti ratifikálást követően, 1996-tól kezdve ismertette el a legtöbb helyszínt, melyek sorában ugyan rögtön az első kettő között szerepelt a szintén Bécsben álló schönbrunni kastély, de a bécsi óváros csak a hetedik, illetve nyolcadik¹² – ebben a sorozatban az utolsó – volt, 2001-ben. Ezt követően már csak egyetlen, az Alpok hat országát (főleg Svájcot) érintő közös régészeti emlékhellyel gazdagodott az osztrák helyszínek száma. Ez utóbbit nem számítva elmondható tehát, hogy az osztrák világörökségi helyszínek mindössze hat év alatt, 1996 és 2001 között kerültek elismertetésre. Ez az időszak egyébként egybeesik azzal a néhány évvel, amikor a „nyugati” (azaz az UNESCO regionális felosztásában az európai és az észak-amerikai országokat jelentő egységbeli) helyszínek legnagyobb számban kerültek fel a listára (*1. ábra*).

A bécsi óváros (Wiener Altstadt, Historisches Zentrum; Historic Centre) világörökségi jelölésének folyamata 2000 januárjában indult meg az Osztrák Műemlékvédelmi Hivatal (Bundesdenkmalamt), a bécsi városháza megfelelő hivatalai, valamint a városi levéltár és a várostörténeti múzeum együttműködésével. A felterjesztés koordinátora Manfred Wehdorn,¹³ elismert bécsi építész és egyetemi tanár volt. A javasolt és végül az UNESCO által is elfogadott területet a – a Ringhez kapcsolódó középületekkel kibővített – Ringstrasse és a Duna-csatorna határolta be,¹⁴ a Belvedere-palotával kiegészítve. A védett városrész így 3,7 km² területű, amelyet egy 4,6 km² nagyságú pufferezóna egésszít ki.

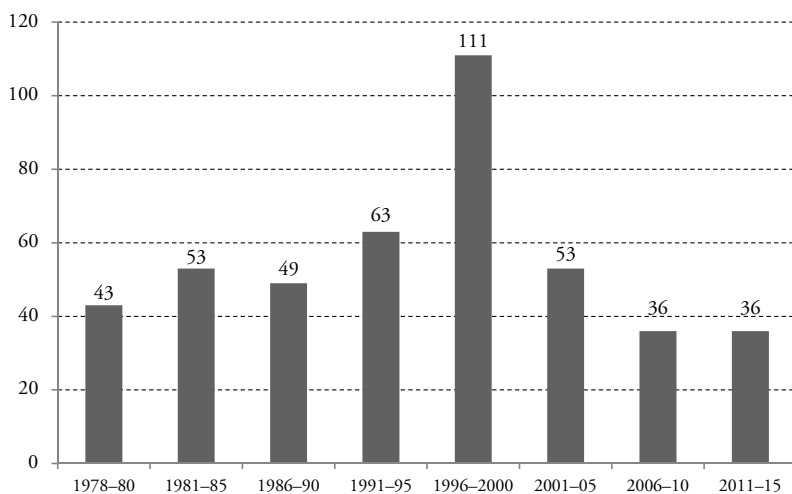
¹² 2001-ben a bécsi óváros mellett a Fertő tó kultúrtáj került még fel a világörökségi listára, osztrák és magyar közös helyszínként. A korábban elfogadott osztrák világörökségi helyszínek a következők: Schönbrunn, illetve Salzburg óvárosa (1996), hallstatt-dachsteini kultúrtáj (1997), semmeringi vasút (1998), Graz óvárosa és az Eggerberg-kastély (1999), wachau kultúrtáj (2000).

¹³ Manfred Wehdorn (szül. 1942) a mai napig a bécsi óváros világörökségi helyszínének legelismerettebb és a témáról legtöbbet publikáló kutatója, aki 1988 óta több osztrák és bécsi örökségvédelmi intézmény vezetője, illetve vezetőségi tagja.

¹⁴ A világörökségi terület illetően kijelölése így akár a Bécs szerkezetében a Ring kijelölésével és megvalósításával létrejövő folytonosságra is utalhat, hiszen a Ring építését, amely a közlekedés szempontjából az óváros körbezárásával járt együtt, már a 19. században is azzal a kritikával illették, hogy múzeumá tette a bécsi óvárost. Vö. Schorske 1998: 42.

1. ábra

Az UNESCO „Nyugati Régiója” (Európa és Észak-Amerika) államainak új világörökségi helyszínei öt éves bontásban

Mindez együtt Bécs területének 2%-át jelenti. A bécsi óváros könnyedén, egy évvel a kérelem beadása után megkapta a világörökségi elismerést, ami a város igen jelentős kulturális és politikai múltjának, illetve gazdag műemlék- és örökségvédelmi hagyományának ismeretében nem volt meglepő.

Más európai városokhoz hasonlóan a műemlékvédelem Bécsben is a második világháborút követően vált központi kérdéssé, azután a harcok során a város épületállományának negyede jelentősen megsérült vagy elpusztult. Az óvárosban, illetve annak közelében a legsúlyosabb veszteségeket a Szent István-székesegyház környéke, valamint a Duna-csatornától délre fekvő részek (Leopoldstadt) szenvedte el.¹⁵ A város újjáépítésének bő négy évtizedét (1945–1986) három időszakra bonthatjuk. Először a városi közösséget kellett újjászervezni 1945 és 1950 között úgy, hogy közben a várost a szövetséges hatalmak által megszállt kerületekre osztották. A következő évek (1950–1965) a belváros újjáépítésével teltek, melynek során a városi lakosság bekegyezésével és hathatós támogatásával a legfontosabb műemlékek helyreállítása megelőzte a lakóingatlanok újjáépítését. Ennek köszönhetően az osztrák semlegességet garantáló 1955-ös államszerződés aláírását követően nem sokkal már a felújított Burgtheaterben és Staatsoperben ünnepelhettek a bécsi polgárok.¹⁶ Bár Bécs szimbólumát és egyben az óváros legmagasabb épületét, a súlyosan sérült Szent István-székesegyházat már 1952-ben megnyitották, a teljes felújítás csak 1986-ra

¹⁵ Wehdorn 2004: 40.

¹⁶ Wehdorn 2004: 63.

fejeződött be az északi torony homlokzatának helyreállításával, ami egyben a székesegyház hosszú felújításának hatodik szakaszát is lezárta.¹⁷ Ezzel a háborús pusztításokat követő rehabilitáció korszaka szimbolikusan is lezárult, és ennek eredményeképp befejeződött a bécsi óváros helyreállítása.

A felújítás évtizedei számos olyan kérdést vetettek fel, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg az ausztriai városi műemlékvédelem hagyományát. A felmerült problémák közül az egyik legfontosabb kétségkívül az volt, hogy a műemléki védelem alatt álló épületeket milyen fogalmak és építészeti technikák mentén integrálják a környezetükbe. A műemléki városi környezet értelmezésének és kezelésének változásai, illetve az ezekben tetten érhető osztrák és bécsi jellegzetességek együttesen rajzolják meg azt a folyamatot, amelynek dokumentálása és elemzése elvezet a 2001–2003 közötti válság megoldásainak (a Wien Mitte-projekt átalakítása, a bécsi óváros világörökségi elismerésének megtartása és végső soron a Bécsi Memorandum megfogalmazása) megértéséhez. Ebben a folyamatban egyrészt a városfejlesztés módosulásaihoz illeszkedő városrehabilitáció területfelfogásának paradigmaváltásai jelölnék ki korszakokat, másrészt az örökség-fogalom fokozatos bővülése újabb jelenségek (ipari örökség, kortárs építészeti, parkok stb.) védelmének territorializációját vonja maga után. Az 1990-es évekre mind a városvédelem, mind a városi örökség kezelésének területi kulcsfogalmává a városi (kultur)táj válik, ami arra hivatott, hogy kifejezze és integrálja a védelem tárgyának egyre bővülő komplexitását.

A bécsi óváros esetében a második világháborús károkat felszámoló felújítási munkák tehát egy új korszakot jelölnek ki. A városi épített örökség védelme továbbra is a műemlékvédelem fogalmai szerint történik, de a felújítás volumene feszegetni kezdi ennek kereteit. A műemlékvédelem Ausztriában a háborút követő évekre mintegy évszázados intézménytörténettel rendelkezik, hiszen az első állami szakhivatal, a K. und K. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale megalapítására már 1850-ben sor került.¹⁸ Az örökségvédelem előtörténetét kutatva ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a német nyelvterületen a kezdetektől fogva tudományos igénnyel fellépő, egyre kiterjedtebb intézményi, tudományos és törvényi elismerést kivívó műemlékvédelem mellett a 20. század elejétől megjelenik egy ikerfogalom, a nyilvánvalóan területi jelentéstartalmat is hordozó *Heimat(schutz)*. Ez utóbbi a területiség kifejezésére – városi közegre vonatkozóan is – a táj (*Landschaft*), illetve a hely (*Ort*) kifejezéseket használja már az 1910-es években.¹⁹ Míg az angol és a francia nyelv esetében az örökség fogalma egyetlen kifejezés (*heritage*, illetve *patrimoine*) formájában fejlődik a 18–19. század fordulójától kezdve, addig német nyelvte-

¹⁷ Wehdorn 2005: 24.

¹⁸ Wehdorn 2005: 15.

¹⁹ Az 1912-es hamburgi épületvédelmi törvény használja elsőként a városi tájképet hivatalos formában, amikor előírja a *Strassen-, Orts-, und Landschaftsbild* védelmét (Wehdorn 2005: 33). Hugo Hassinger pedig „[...] *Kunst- und Naturdenkmale des Wiener Ortsbildes*” elnevezés alatt jelenteti meg a bécsi városi emlékek inventáriumát (Hassinger 1916).

riületen a *Denkmal*- és a *Heimatschutz* együttesen, de egymástól részben eltérő tartalommal fejezi ki a múlt felhasználásának a szándékát. A három nyelv közötti fogalmi bizonytalankodásokat Astrid Swenson meggyőzően mutatta be az első világháborút megelőző korszakra vonatkozóan.²⁰ Ugyanakkor az is külön elemzést érdemelne, hogy a német nyelvterületen korszaktól és tartománytól függően hogyan változott e fogalmak használata.²¹ A bécsi világörökség szempontjából ugyanakkor ehelyütt elég arra felhívni a figyelmet, hogy az örökségvédelem német nyelvterületre jellemző, a kezdetektől fogva megfigyelhető erős területi (és nem csak tárgyként felfogott) vonatkozásának köszönhetően az örökségvédelemhez kapcsolódó kultúrtáj itt nem annyira újdonságként, mint inkább egy korábban használatos fogalom reneszánszaként²² is értelmezhető.²³

A bécsi óváros második világháború utáni újjáépítése – más osztrák városokéhoz hasonlóan – a műemlékvédelemből az örökségvédelem felé való elmozdulást is jelenti, különösképpen a felújítás utolsó szakaszában (1965–1986), illetve azt követően egészen napjainkig. Ennek a folyamatnak az értelmezésében leginkább a védendő terület fogalmi fejlődése nyújt támpontot. A két első látványos változást az 1972-es óvárosvédelmi törvénymódosítás (*Altstadterhaltungsnovelle*)²⁴ és az ehhez kapcsolódó Bécsi Óvárosmegőrzési Alap (Wiener Altstadterhaltungsfonds),²⁵ illetve a Bécsi Telekelőkészítési és Városmegújítási Alapot (Wiener Bodenbereitstellung- und Stadterneuerungsfonds, WBTS) létrehozó 1984-es bécsi lakóházfelújítási törvény (*Wiener Wohnhaussanierungs-Gesetz*)²⁶ jelenti. Az 1972-es törvénymódosításnak köszönhetően az épületalapú műemlékvédelmi megközelítést felváltotta az épületegyüttes-alapú (*Ensembleschutz*) védelem, melynek eredményeként a védett területek felkerültek Bécs zónásított fejlesztési térképére, ez pedig megteremtette az óváros egységes védelmének keretét. Bécs

²⁰ Astrid Swenson szerint: „both English and French have generic, albeit non congruent terms [...] there is no corresponding single word in German. In addition to *Kulturerbe* a variety of expressions are needed such as *Kulturgüter* (cultural property), *Denkmal* (monument) or *Heimat* (nominally ‘homeland’, but carrying implications that translations are not quite able to provide).” Swenson 2013: 9.

²¹ Érdekes lenne megvizsgálni például, hogy Alsó-Ausztria esetében az 1864-ben alapított Verein für Landeskunde von Niederösterreich a Verein für Heimatschutz und Denkmalpflegevel való 1925-ös egyesülése során előbb miért éppen a *Denkmalpflege* kifejezést hagyta el az újonnan létrejövő szövetség nevéből (Verein für Landeskunde und Heimatschutz von Niederösterreich), majd 1939-ben miért érezte szükségét, hogy a *Heimatschutz* is kikerüljön a hivatalos elnevezésből (Verein für Landeskunde von Niederdonau und Wien), hogy aztán napjainkig ne is kerüljön vissza. Wien Geschichte 2015.

²² A *Heimat* fogalmának a német identitásban betöltött szerepének részletes kutatását Celia Applegate végezte el Pfalzra vonatkozóan. Ebből az derül ki, hogy a *Heimat*-fogalom éppen abban segített a második világháborút követően, hogy a helyi identitás kontinuitását állítsa szembe egyfajta *revival* formájában a központi identitás épphogy meghaladt „örületével”. A fogalom első reneszánsza tehát az 1940-es évek végére, illetve az 1950-es évekre tehető. Applegate 1990: 230–244.

²³ Wehdorn 2005: 33–34.

²⁴ *Altstadterhaltungsnovelle*, 1972: 43–46.

²⁵ Wehdorn 2004: 96.

²⁶ *Wiener Wohnhaussanierungs-Gesetz*, 1984: 2353–2382.

világörökségi elfogadásának idejére a városi épületállomány mintegy 8%-a került ily módon védelem alá a 115 védett körzetben.²⁷ A WBTS Alap működése húsz év alatt 4555 épületben több mint 222 000 lakás tatarozását tette lehetővé, ami a Bécs egyik jellegzetességévé vált „finom városmegújítás” (*sanfte Stadterneuerung*) kialakulását eredményezte.²⁸

Az 1980-as évekre kialakuló „finom városmegújítás” gyökerei az újjáépítés második korszakának tömbfelújításaiig nyúlnak vissza. A bécsi óvárosban az 1950-es évektől kezdve egyre erősebben jelentkező tömb-, illetve negyedfelújítási igény egységes stratégia vagy elv híján különböző megoldásokat eredményezett. A Blutgassenviertel felújítása (1956–1965) jól mutatja azokat az elképzeléseket, illetve a megvalósulással kapcsolatos kritikákat, amelyek – Európa más városaihoz hasonlóan – a bécsi óvárost ekkor jellemezték. A projekt eleinte lakóközpont (*Wohnzentrum*) kialakításként indult, majd ennek továbbfejlesztését jelentette a lakófunkciót az üzleti tevékenységgel ötvöző felújítás a Nikolaigässén, amelyvel szemben új elvárásként fogalmazódott meg, hogy őrizze meg az óvárosi hangulatot, és emellett az üzleti bevételekből származó jövedelemmel is csökkentse a felújítás költségeit. A megvalósult rehabilitációt azonban számos kritika érte. Legnagyobb hibájának azt tartották, hogy a negyed eredeti társadalmi összetételét megbontva dzsentrifkációt indított el a környéken.²⁹ Az 1972-es törvénymódosítást követő védett zónák felújítása már jobban ügyelt az adott városrészre jellemző társadalomszerkezetre. Az első példa, az eltérő építéstörténeti korszakokból származó és nem különösebben exkluzív épületegyüttessel rendelkező Spittelberg felújítása volt, amely a bécsi óváros egyik városvédelmi sikertörténetévé nőtte ki magát³⁰ úgy, hogy példaadóan ötvözte a bécsi „finom városmegújítás” három kulcselemét: a fenntartható fejlődés kritériumainak érvényesítését, a lakossági részvétel elvének alkalmazását a fennálló társadalmi szerkezet megóvása végett, valamint a pályázati rendszerű közfinanszírozást. Az így fokozatosan kialakuló városfelújítási modell mindinkább holisztikus igénnyel lépett fel, különösen azután, hogy az új, 1998-as természetvédelmi törvény (*Wiener Naturschutzgesetz*) immár azokat a rendelkezéseket is tartalmazta, amelyek a városnak, mint ökológiai egységnek a funkcionális fenntartását célozták.³¹ A „finom városmegújítás” gyakorlata, kiegészülve a természeti fenntarthatóság törvényi szabályozásával, lehetővé tette, hogy Bécs az óváros világörökségi elismerésének időpontjára készen álljon arra, hogy városi tájként, azaz a holisztikus megközelítésnek leginkább megfelelő területként kerüljön meghatározásra.

A „finom városmegújítás” elmélete és gyakorlata mellett a városi történeti környezet jogi védelme is kialakult, ami szintén kedvezett a városvédelem holisztikus megközelítésének. A városi örökség területiségének fogalomfejlődése során

²⁷ Wehdorn 2004: 93.

²⁸ Wehdorn 2005: 40.

²⁹ A *Nobelghetto* kifejezés ekkor vált széles körben ismertté Bécsben. Wehdorn 2005: 38.

³⁰ Wehdorn 2005: 39.

³¹ *Wiener Naturschutzgesetz*, 1998: 175–199.

már korán, a századfordulón megjelenik a hely(kép) (*Orts/bildl*), amely a műemléki reprezentációba beemeli az épített környezetet is, valamint utal a műemlék identitáshordozó szerepére. Az újjáépítés során pedig már az 1950-es évek közepén megfigyelhető a nagyobb összefüggő kezelési egységek (*größere Zusammenhänge*) iránti igény,³² ami az 1970-es évekre az épületegyüttes (*Ensemble*) fogalma alatt intézményesül, és mint ilyen, egyfajta identitáshordozóként is fellép, mivel az épületegyütteshez kapcsolódó érték (*Ensemblewert*) az, amely az adott városrész védelmét az osztrák műemlékvédelmi törvény 1978-as kiegészítése óta lehetővé teszi.³³ Az 1990-es években kiteljesedő, immár a város ökológiáját is magában foglaló megközelítés ugyanakkor még nem rendelkezik önálló területi fogalommal, mivel egészen az ezredfordulóig a kultúrtáj kifejezést a törvényhozók kizárólag a természetvédelem esetében alkalmazzák.³⁴

Bécs óvárosa világörökséggé válásának éveire az osztrák/bécsi örökségvédelem számára egy különösen gazdag, sok forrásból táplálkozó eszközkészlet állt a rendelkezésére, melynek elemei több mint másfél évszázad során fejlődtek ki, és annak ellenére, hogy sokszor nemzetközi hatásra jöttek létre, megtartották helyi értelmezési keretüket, jellegzetességüket. Az alábbi, örökségvédelmi hagyományhoz sorolható eszközök, bár eltérő jelentőséggel, de mind hozzájárultak ahhoz, hogy a bécsi óváros a 2000-es évekre városi tájként váljon értelmezhetővé:

- A már említett másfél évszázados műemlékvédelmi hagyomány az 1950-es évektől a történeti városok, városrészek koordinált homlokzatfelújítási programjaival nyitott a területi egységek megőrzése felé. Ez lehetővé tette, hogy a városkép védelme az eredeti szubsztancia helyreállítását célzó megközelítéstől elmozduljon az egységes szerkezeti megjelenítés irányába,³⁵ ami egyébként a helyi közösség széles körű mozgósításával valósult meg.
- Az 1907-től megjelent *Osztrák művészeti topográfia*³⁶ táji bontásban, műemlékvédelmi tudományos igénnyel készítette el Ausztria művészeti inventáriumát. Ennek első kötete éppen Krems környékét, benne azt a Wachaut dolgozza fel, amely 2000-ben világörökségi kultúrtájként kerül elfogadásra.
- A 20. század elején intézményesült *Heimatschutz* kezdeményezések a városi területek megőrzésénél is hangsúlyozták az épített és a természeti környezet kapcsolatát, amelynek fogalmi leírására a *Heimat* mellett a *táj (Landschaft)* is szolgált.
- Az 1960-as évek végén nemzetközi szinten is intézményesülő tájépítészet Bécsben is egyre nagyobb hatással volt, így fokozatosan lehetővé vált

³² Demus 1955: 41.

³³ Wehdorn 2005: 47.

³⁴ Wehdorn 2005: 87.

³⁵ Wehdorn 2005: 49.

³⁶ Tietze 1907.

- a parkok és kertek felvétele a műemlékek közé,³⁷ azaz a védett városrészben az ezredfordulóra az épített és a természeti környezet egysége fejeződött ki.
- Az 1960-as évektől induló falusi épített örökségvédelem (*bäuerliche Erbe*) az 1980-as évekre eljutott oda, hogy az épített és a természeti környezet együttes, évszázados fejlődése eredményeként létrejött településkép olyan értékévé vált, amit a műemlékvédelemnek is figyelembe kellett vennie.
 - Az újjáépítés első évtizedeinek kritikája alapján az 1970-es évekre kialakult, majd törvényi elismerést is kapott az épületegyüttes (*Ensemble*) mint a védelmet motiváló érték. Ez a fogalmi fejlődés biztosította a műemlékvédelem és a városi örökségvédelem közötti folytonosságot, mivel ugyan az épített örökségből indult ki, de az örökségvédelem bővülésével a törvényi szabályozás során annak újabb elemeit is beillesztette, sőt idővel prioritásként kezelte.
 - Bécs valószínűleg nemcsak világelső az ipari örökség elemei felmérésének szándéka tekintetében,³⁸ de később azok felújításában is nemzetközi hírnevet vívott ki, különösképpen a Gasometer, a hajdan volt legnagyobb európai városi gázmű városi kultúr- és lakónegyed-jellegű felújításával. Az ipari örökség hasznosítása az épületegyüttesek természetéből következően az 1980-as évektől kezdve felerősíti a városmegújítás esetében a városnegyedben, az épületsziluettnben és a történeti épületek újrahasznosításában való gondolkodást.
 - Az 1980-as években intézményesült a kortárs építészet örökségvédelme, amelyben Bécs szintén úttörő szerepet vállalt, és ezzel nyitottabbá vált a különböző korszakokból származó épületek együttes védelmére is.³⁹

A bécsi műemlék- és örökségvédelem rövid összefoglalója alapján megállapítható, hogy a város – sokszor a világelsőik között – sajátos keretei között alkalmazva végigjárta a kulturális örökségvédelem fogalmi fejlődésének azt az útját, amelyet a nemzetközi normaadó dokumentumok alapján korábban megrajzoltunk.⁴⁰ 2001-re a „finom városmegújítás” modellje immár csaknem negyedszázados múlttal rendelkezett, ami feltételezhetően a város vezetőit, az örökségvédelmi szakembereket és magukat a városlakókat is különösen érzékennyé tette az idővel a városi táj fogalma alatt kidolgozásra kerülő paradigmaváltás okai és következményei iránt. A „finom városmegújítás” évtizedei lassan feloldották a műemlékvédelem fogalmi alapját képező régi és új közötti következetes megkülönböztetést, és ennek köszönhetően mind a városi örökség tere, mind az örökségesítésre méltó városi objektumok kora kontinuumként jelent meg úgy, hogy ez a jelentős változás

³⁷ *Änderung des Denkmalschutzgesetzes* 1999: 1335–1361. A törvényt módosítás 56 ausztriai parkot és kertet von védelem alá, amelyből a 9 osztrák tartományból a második legtöbb, 11 található Bécsben.

³⁸ Swittalek 1982: 43–49. Mindössze két évvel az 1925-ös műemlékvédelmi törvény után született meg annak igénye, hogy összeírják a bécsi ipari és technikai műemlékeket.

³⁹ Wehdorn 2005: 65.

⁴⁰ Sonkoly 2015.

nem számolta fel a hagyományos műemlékvédelem intézményi kereteit. A városi örökségi tér kitágulásának köszönhetően már nemcsak az óváros kerülhetett védelem alá, hanem egyre több későbbi, akár kortárs korszakból származó városnegyed is; a kontinuus időfelfogás hatására pedig megengedőbb lett a város a kortárs építészeti örökségi környezetben való megjelenése iránt, ahogyan azt a Haas-házak⁴¹ fogadtatása is bizonyítja. Mindezek következtében a műemlékvédelemre jellemző hitelességfogalom is átalakult úgy, hogy immár a városi szerkezet és épületállomány egymásra rakódott szintjeinek folytonosságát testesíti meg, és ezen értelmezés mentén biztosítja, hogy a történetileg kialakult városkép tovább fejlődhesen.⁴²

A BÉCSI ÓVÁROS MINT VILÁGÖRÖKSÉGI HELYSZÍN (2001)

Bécs óvárosának némileg megkésett felterjesztése a világörökségi címre azt is eredményezte, hogy az indoklásban ekkor már szerencsés volt szerepeltetni a kulturális örökség fogalmában az ezredfordulóra bekövetkezett változásokat. A két legfontosabb újítás ekkorra a kultúrtáj fogalmának egy évtizede folyó intézményesülése, illetve a szellemi örökség mind jelentősebb szerepe volt. Ez utóbbi fogalom egyébként éppen a vizsgált konfliktus megoldásának évében, 2003-ban kapott önálló UNESCO-egyezményt. A bécsi felterjesztés készítői minden bizonnyal figyelemmel kísérték ezeket az újdonságokat. A dokumentumban Bécsset egyrészt olyan városi kultúrtájként mutatják be, amely nemcsak két évezredes városfejlődés réteges lenyomata, hanem az emberi és a természeti viszonyok kifejeződése is.⁴³ Másrészt – a szellemi örökség ekkor még nem teljesen kanonizált fogalmát kerülve – hangsúlyozzák a város egyedülállóan hosszú „zenei fővárosi” hagyományát. A világörökségi indoklás átveszi mindkét megközelítést: egyrészt szintén városi tájként definiálja a bécsi óvárost,⁴⁴ másrészt a Bécsnek javasolt és megítélt három világörökségi kritérium közül az utolsót éppen az említett zenei hagyomány okán határozza meg.⁴⁵ A bécsi óváros felterjesztése tehát jól előkészített,

⁴¹ A Haas-házak újjáépítésére 1985 és 1990 között került sor Hans Hollein (1934–2014) bécsi sztárépítész posztmodern tervei alapján. Bár az épületegyüttes szándékosan eltér a környezettétől, és központi helyzetéből adódóan (a Szent István-székesegyházzal szemben helyezkedik el) még inkább problematikus, a bécsi közönség mégis elég gyorsan elfogadta, többek között annak köszönhetően, hogy a vizuális média előszeretettel használja helyszínként.

⁴² Wehdorn 2004: 99.

⁴³ A Bécs város által készített felterjesztés szerint: „The centre of Vienna is to be seen as a historically grown *urban landscape* where not only the individual historical epochs are equally represented one beside the other, but where also the *manmade structures* are to be seen on an equal footing with the *natural context*.” (Kiemelés tőlem.) UNESCO 2001a: 8.

⁴⁴ „The historic town of Vienna, like an urban cultural landscape, integrates a complex stratigraphy of historic layers from the ancient Celtic and Roman times onwards.” UNESCO 2001b: 3.

⁴⁵ A VI. – általában önállóan nem alkalmazott – kritérium meghatározása: „to be directly or tangibly associated with events or living traditions, with ideas, or with beliefs, with artistic and literary works of outstanding universal significance”. A tanulmányban Béccsel

Bécs örökségi szempontból kiváló adottságait meggyőzően bemutató anyag, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy a felterjesztés alapján készült ICOMOS-véleményezés, majd a Világörökségi Bizottság hivatalos indoklása csaknem teljes egészében átveszi a dokumentum legfőbb elemeit. A világörökségi elismerés annak rendje és módja szerint, gond nélkül meg is történt, még 2001-ben. A kedvező döntés ugyanakkor tartalmazott egy olyan kitétel, amely kétségessé tette a cím végleges megtartását: a Stadtpark mellett található, ekkor még meg nem nevezett beruházás kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy az új építési projektek megzavarhatják az óváros vizuális integritását, illetve jelezte, hogy a későbbiekben ellenőrizni fogják, tiszteletben tartja-e utóbbit a város.⁴⁶

A frissen megszerzett világörökségi címet ez a projekt, a Wien Mitte-fejlesztés sodorta veszélybe rövid időre. A világörökségi döntés már megelőlegezte, hogy a dinamikusan fejlődő Bécs – amely 2001-től két kiterjedt és egymástól városi léptékben távolabb elhelyezkedő világörökségi helyszínnel rendelkezik – folyamatos konfliktussorozat elé néz, ami nem a nagy múltú hagyományos műemlékvédelem szempontjából veszélyezteti a helyszínek világörökségi státuszát, hanem a vizuális integritás pontosan meg nem határozott fogalma alapján. A döntésben megnyilvánuló kettősségnek köszönhetően a bécsi óváros világörökségi elismerésének története kétféleképpen írható meg. Egyrészt olyan sikertörténetként, amely azt meséli el, miként növelte a városvezetés elvárásainak megfelelően a világörökségi cím a város presztízsét és a turisták számát; másrészt egy konfliktussorozatként, amelynek során az UNESCO WHC és a város között folyamatos egyeztetés folyt arra vonatkozóan, hogy a világörökségi pufferzónában, illetve az azon kívül megvalósítandó nagyberuházások sértik-e, és ha igen, milyen mértékben a védett terület vizuális integritását. Utóbbi narratíva azzal a Wien Mitte-projekthez kapcsolódó válsággal kezdődik, amely felvetette a világörökségi cím elvesztésének lehetőségét, ami különösen nagy presztízsvesztés lett volna a város számára közvetlenül annak előkészítése és megítélése után. A címmegvonás (*delisting*) fegyvere mindvégig megmaradt az UNESCO kezében, így a város – amennyiben el akarta ezt kerülni – állandó egyeztetésre

összehasonlításképpen vizsgált hat közép-európai város esetében Prágánál és Salzburgnál találjuk meg ezt a kritériumot. Prága esetében a Károly Egyetem alapításával kezdődő oktatási hagyomány, illetve Mozart és Kafka nevesül, míg Salzburgnál a zenei hagyomány, és mindekenélőtt szintén Mozart, aki egyébként – a többi bécsi klasszikussal együtt – a bécsi óváros részletes indoklásában is megjelenik. E kritérium esetlegességét jelzi, hogy a Bécsi Egyetem nem kerül említésre, holott mindössze 17 évvel a Károly Egyetem után alapították, és nagyobb is, mint az előbbi. Más igen jelentős kulturális fővárosok – például Párizs vagy akár Budapest – esetében ugyanakkor egyáltalán nem szerepel ez a kritérium az indoklásban.

⁴⁶ A pontos megfogalmazás így szólt: „The Committee recommended that the State Party undertake the necessary measures to review the height and volume of the proposed new development near the Stadtpark, east of the Ringstrasse, so as not to impair the visual integrity of the historic town. Furthermore, the Committee recommended that special attention be given to continuous monitoring and control of any changes to the morphology of the historic building stock.” UNESCO 2001c: I.A.

kényszerült. A bécsi világörökségek története máig tehát egy egyeztetési sorozatból áll, amelynek az elmúlt tizenöt év alatt immár kilenc szakasza volt (2. ábra).

Azt, hogy a bécsi világörökség sorsa nem egyedülálló, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a világörökségi veszélyeztetettség azoknál a közép-európai városoknál (Budapest és Prága) is rendszeresen felmerül, amelyek a bécsi felterjesztésben összehasonlítási példaként szerepelnek, de a másik két osztrák világörökségi város (Graz és Salzburg) esetében is.⁴⁷ Emellett figyelmet érdemel a 2000-es évek két – Bécs mellett leggyakrabban hivatkozott, egyébként szintén közép-európai – világörökségi városi konfliktusa: a kölni katedrális és a drezdai Elba-völgy sorsa. E hét világörökségi város veszélyeztetettségű dokumentációja már olyan adatbázist jelent, amely a konfliktusok alapján kirajzolódó folyamatok összehasonlítását is lehetővé teszi. A konfliktusok története alapján megállapítható, hogy a városfejlesztés szempontjából a nagyobb városok esetében a világörökségi elismerés folyamatos kihívást jelent. 2000 és 2015 között a hét város esetében mindössze két olyan évvel találkozunk, amikor egyetlen várossal kapcsolatban sem jelenik meg veszélyeztetettségű jelentés; ezzel szemben öt olyan év van, amikor legalább négy várossal kapcsolatban születik ilyen jelentés (3. ábra). Az évek során a veszélyeztetettség-elemzés megindult a tudományos intézményesülés útján úgy, hogy a természetvédelem szempontrendszeréből merített. Ez az UNESCO-jelentések esetében azt jelenti, hogy az eredetileg a természeti környezetre kialakított szempontok kiegészítésre kerültek a városi környezetre vonatkozó ismervekkel.⁴⁸ Az így figyelembe vett, hetvenötféle lehetséges veszélyeztetettségűből azonban csak tíz jelent meg a hét város esetében, és ezek is igen eltérő gyakorisággal (3. ábra). A problémák csaknem fele nagyberuházásokkal volt kapcsolatos (a hétből hat városnál), emellett az UNESCO a kezelési tervek (hat város), illetve a felszíni közlekedés infrastruktúrája (négy város) kapcsán látott jelentősebb problémát.

A különböző jelentések, illetve problémák természetesen nem egyazon szinten kezelendők, együttes értelmezésük inkább a tendenciák megragadására, mintsem komolyabb statisztikai elemzésre alkalmas. Mindez leginkább talán az összehasonlításnál használt két német városi világörökségi helyszín, Köln és Drezda példájával illusztrálható. Drezda esetében csak egyetlen, a felszíni közlekedéssel kapcsolatos probléma jelenik meg, nevezetesen az Elbán építendő új közlekedési kapocs, a Waldschlösschen-híd felépítése, amire végül az UNESCO WHC többszöri tiltó rendelkezése ellenére is sor került. Ez – Európában eddig egyedülálló módon – a helyszín 2004-ben elnyert világörökségi státuszának megvonását eredményezte 2009-ben.⁴⁹ Ezzel szemben világörökségi szempontból

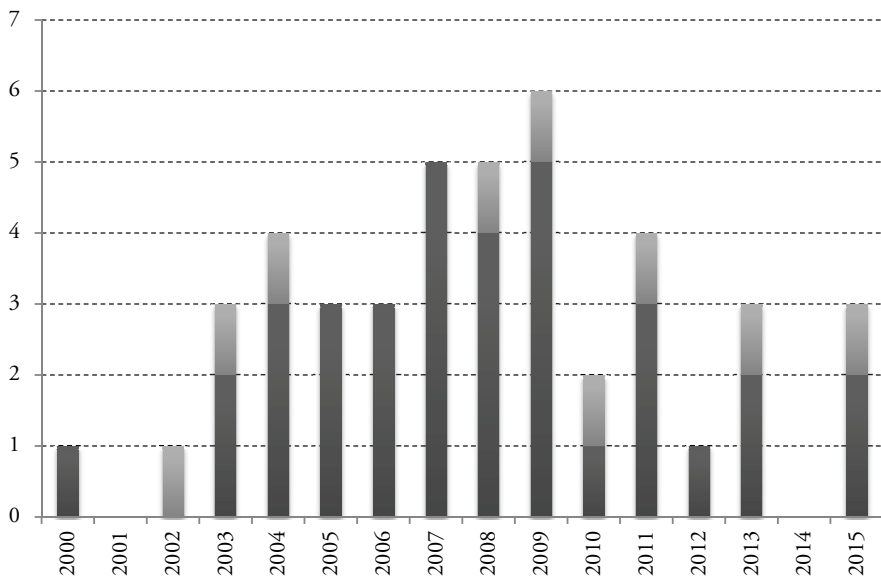
⁴⁷ A bécsi felterjesztési dokumentáció Budapestet és Prágát javasolja összevetni Bécsnél, a hasonló méret és történelem okán. A felterjesztés részletesen kitért Bécs „modell” szerepére (UNESCO 2001a: 7), ám ez az indoklásban már nem jelenik meg (UNESCO 2001b).

⁴⁸ A veszélyeztetettségű mutatók értelmezésének referenciájaként az UNESCO honlapja egy a természet, és azon belül is az erdővédelem szempontrendszerét kidolgozó tanulmányt használ. Patry–Bessett–Leclercq 2005.

⁴⁹ A drezdai Elba-völgy világörökségi dokumentációjára: UNESCO Dresden.

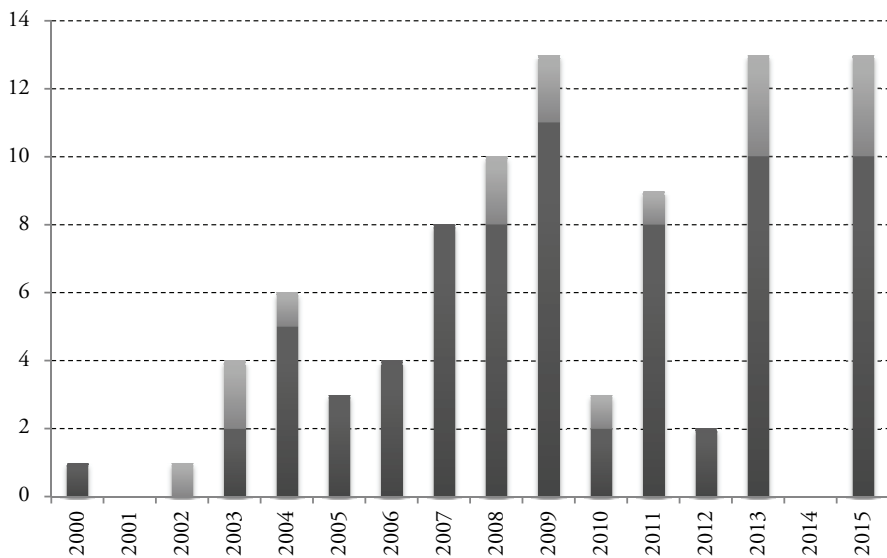
2. ábra

*Az UNESCO WHC által elkészített jelentések száma a hét város esetében
(világosszürkével a Bécsre vonatkozó jelentések)*

3. ábra

*Az UNESCO WHC által megfogalmazott veszélyek száma a hét város esetében
(világosszürkével a Bécsre vonatkozó jelentések)*

sikertörténet a kölni katedrális esete, amely – a többi vizsgált várossal ellentétben – önálló műemlékként, pufferzóna nélkül került elismerésre.⁵⁰ 2003-ban a katedrálisról távolabb fekvő Deutz-negyed fejlesztése olyan magas (100–149 méter közötti) toronyházak építésével járt volna, ami – Bécshez hasonlóan – felvetette a vizuális integritás problémáját. Ennek eredményeként 2004-ben a kölni katedrális felkerült a veszélyeztetett helyszínek listájára, de 2006-ban már arról számoltak be, hogy a Wien Mitte kezelésének mintájára kidolgoztak egy programot, amellyel meghatározzák a pufferzónát, és az ahhoz kapcsolódó szabályozást.⁵¹ A konfliktus végül 2008-ra rendeződött: a tervezett épületek helyett alacsonyabbak épültek, Köln városa pedig kialakított egy pufferzónát, amelyet az UNESCO is elismert, és levette a helyszínt a veszélyeztetett világörökségek listájáról.⁵² A cím visszavonásának lehetőségével – ami Drezda esetében megvalósult, Bécs esetében pedig 2002-ben felmerült – a többi közép-európai várossal kapcsolatos WHC-döntések esetében nem találkozunk.

A kisebb városok esetében, mint Graz és Salzburg, főleg a belváros történeti karakterének megtartása, míg a nagyobbaknál a pufferzóna fejlesztései, vagy akár a külső kerületekben tervezett magasházas nagyberuházások jelentenek problémát. A veszélyeztetettségi jelentések közé a hét város közül Salzburg (az első osztrák világörökségi város) került fel a legtöbb alkalommal. Esetében a belváros integritását veszélyeztető sportcentrum, a közelben tervezett toronyházak, egy vízmű vagy éppen egy viadukt készítette az UNESCO WHC-t arra, hogy többször is felszólítsa a várost egy olyan fejlesztési terv létrehozására, amely tiszteletben tartja a világörökségi helyszínt. 2015-ig ez mégsem valósult meg.⁵³ Graz kapcsán szintén az új beruházások veszélyeztetik a védett területet (a Kommod-Haus lebontása és tervezett pótlása egy Zaha Hadid által megtervezett épülettel, a túl-méretezettnek ítélt Kastner & Öhler áruház stb.), ám itt a tervek finomításával, egy általános kezelési terv elkészítésével és a pufferzóna növelésével sikerült kompromisszumra jutni, így 2009 óta nem is készült jelentés a grazi világörökségről.⁵⁴ Prága esetében a számos vitát kiváltó, mostoha sorsú Blanka-alagút,⁵⁵ míg Budapestnél a belső-erzsébetvárosi pufferzóna („zsidónegyed”), a védett

⁵⁰ A kölni székesegyház világörökségi dokumentációjára: UNESCO Cologne.

⁵¹ Wehdorn (Hg.) 2006: 37.

⁵² Érdemes megemlíteni, hogy a kölni katedrális vitája során merül fel a 2004-es WHC-ülésen, hogy minél gyorsabban meg kell szervezni azt a konferenciát, amelyet a 2003-as WHC-ülés előírányzott a Wien Mitte kapcsán, és amelytől azt várják, hogy elősegíti a magasépületek, illetve a kortárs építészet a történeti városrészekre gyakorolt hatásának kezelését. UNESCO WHC 2004: 266–267.

⁵³ A salzburgi történeti belváros világörökségi dokumentációjára: UNESCO Salzburg, különösen a 2015. évi jelentés.

⁵⁴ Graz városának világörökségi dokumentációjára: UNESCO Graz, különösen a 2009. évi jelentés.

⁵⁵ A prágai történeti belváros világörökségi dokumentációjára: UNESCO Prague, különösen a 2009., 2010. és 2011. évi jelentések.

részek épületállományának elhanyagolása, vagy az új projektekkel kapcsolatos információk hiánya vezet újabb és újabb ellenőrzésekhez, jelentésekhez.⁵⁶

A veszélyeztetettségi jelentések összehasonlítása (2–3. ábra) jól mutatja, hogy a 2002-es Wien Mitte-projekt óta napjainkig Béccsel szemben is számos kifogás fogalmazódott meg a WHC részéről. Az első, 2003-tól kezdve újra és újra visszatérő elvárás, hogy a város fejlessze a történeti épületek megőrzéséhez szükséges technikai felkészültségét.⁵⁷ Még ha Bécs eleget is tesz ennek, a jelentések szerint nem megfelelően használja ki azt a vizuális integritás fokozatosan fejlődő mérésének érdekében.⁵⁸ A Wien Mitte-válság megoldása után egy újabb vasútállomás, a főpályaudvar (Hauptbahnhof) fejlesztése kapcsán merült fel bécsi világörökségi helyszín – ezúttal a schönbrunni palotaegyüttes – vizuális veszélyeztetettsége,⁵⁹ mivel itt egy 100 méter magas toronyház építését tervezték, ami – más hasonló projektekkel, mint például a meidlingi Kometgründe áruház tervezett tornyával együtt – egy hatéves polémiához vezetett a WHC és a bécsi városháza között. Ennek során a WHC többször sajnálatát fejezte ki, amiért nem kap elég információt az új beruházásokkal kapcsolatban, illetve azért, hogy a város által felajánlott tervmódosítások nem elegendőek a fennálló vizuális integritás megtartására. Bár Bécs időközben birtokába jutott olyan technikának, amely lehetővé tette a szükséges vizuális hatástanulmányok elkészítését, ezeket a WHC jelentései szerint nem a valós helyzet felmérésével készítették el.⁶⁰ Ezt az újabb polémiát egy 2012-es UNESCO WHC – ICOMOS -vizsgálat zárta le, amely az addigi kritikákat megerősítve elfogadhatónak ítélte a beruházások tervezését. Ezt az értékelést lényegében a 2013-as WHC-döntés is megerősítette azzal a kitételrel, hogy a főpályaudvar több éves fejlesztési menetéről a későbbiekben is információt kell kapnia. 2015-ben aztán egy újabb projekt, az Intercontinental Hotelhez kapcsolódó fejlesztés kapcsán fogalmazódott meg a WHC részéről újra az a kritika, hogy a 2012 óta kifejlesztett új technikákat és intézkedéseket nem alkalmazzák a világörökségi helyszín fenntartható fejlődésének a biztosítására.⁶¹ Az egyik legjelentősebb, a WHC által is üdvözölt újítás ugyanakkor a 2014-es Magasház Koncepció, amely amellet, hogy különös figyelmet szentel a két bécsi világörökségi helyszín vizuális integritása védelmének, megszünteti a korábbi, 2002-es rendelkezés által a magasépítési korlátozás alól kivett, a második világháborúban leginkább elpusztult területek különállását. Ezek a városrészek egyébként részben egybeesnek az óváros pufferrónájával.⁶²

⁵⁶ Budapest világörökségi dokumentációjára: UNESCO Budapest, különösen a 2008., 2011., 2013. és 2015. évi jelentések.

⁵⁷ UNESCO 2002.

⁵⁸ UNESCO WHC 2013: 20.

⁵⁹ UNESCO Vienna 2008.

⁶⁰ Az egyik UNESCO-jelentés például sérelmezi, hogy 1,6 méter magas gyalogosokkal számolt a vizuális hatástanulmány. UNESCO Vienna 2010.

⁶¹ UNESCO Vienna 2015a.

⁶² UNESCO Vienna 2015b: 7–8.

A bécsi világörökségi veszélyek 2002 és 2015 közötti története alapján megfigyelhető, hogy a helyszínek működésére vonatkozó irányelvek (*Operational Guidelines*)⁶³ két alapelve – a hitelesség és az integritás – közül hogyan válik az utóbbi kiemelkedő jelentőségűvé, illetve ez hogyan feleltetődik meg a vizuális integritás elvének, amelynek meghatározását, illetve szabályozását ugyanakkor az irányelvek nem tartalmazzák. A WHC-döntésekben a 2012-es vizsgálati jelentés kapcsán jelent meg először a fenntartható fejlődés fogalma, amely ekkortól rendszeres hivatkozási szemponttá vált – ennek megfelelő alkalmazását a városi örökség esetében szintén a vizuális integritás helyes fenntartása jelenti.

A vizsgált időszakban az örökség területe is kiterjed: egyrészt megszűnik azon városrészeknek a védelem alól való kiemelése, amelyek intenzív fejlesztését a háborús pusztítások indokolták, másrészt a pufferezónára, sőt a külső kerületek fejlesztésére is mind szigorúbban hat a védett területek jelenléte a vizuális integritás elvének alkalmazása révén. Ebben a történetben modellértékű szerepet játszik a Wien Mitte-projekt kezelése, hiszen a városi világörökségi konfliktusok során megfigyelt elvek gyakorlati alkalmazásának első példáját jelenti. Ez az első válság lényegében nemcsak magában foglalja mindazokat a jellemzőket, amelyek az UNESCO WHC és a helyi szervek közötti konfliktusok sajátjai, hanem a későbbiekben is referenciaként szolgál az ilyen jellegű polémiáknál.

AZ ELSŐ VESZÉLYFORRÁS: A WIEN MITTE-PROJEKT ÉS ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI

A Wien Mitte-projekt referenciahelyzete⁶⁴ többek között abból a véletlen egybeesésből ered, hogy az egyszerre futó több magasházprojekt közül ez volt az, amely számos módosítást követően éppen azután kapott építési engedélyt, hogy Bécs felterjesztette óvárosát a világörökségi címre. Az alig másfél évig tartó, a cím elvesztésének rémével fenyegető konfliktus csupán egy rövid szakaszt jelent a Wien Mitte pályaudvar felújításának több mint húszéves történetében. Ez az Ortner & Ortner építészstúdió első, 1991-es nyertes pályázatával kezdődött, és ugyanennek a cégnek egy másik, 2007-ben elnyert pályázatának 2013-as befejezésével ért véget.⁶⁵ A világörökségi elvárásoknak megfelelően kiírt 2003-as, sebtében elbírált pályázatot nem az Ortner & Ortner, hanem a Henke Schreieck építésziroda nyerte el, ám ez utóbbi végül nem tudott megegyezni a befektetővel, így nem is

⁶³ “Integrity is a measure of the wholeness and intactness of the natural and/or cultural heritage and its attributes.” UNESCO 2015: 18.

⁶⁴ A 2005-ös konferencia anyaga háromszor említi a Wien Mitte-projektet, ezen felül a konferenciához kapcsolódó kiállítás részeként részletesen beszámol a nyertes pályázatról mint a történeti városi táj alkalmazásának követendő példájáról. City of Vienna 2005: 36, 40, 74, 103.

⁶⁵ Az Ortner & Ortner építészstúdió nem egyedül a Wien Mitte kapcsán kapott megrendelést a várostól. Ez a cég tervezte a bécsi múzeumnegyed olyan emblematis korárs épületeit, mint a Leopold Múzeum, a Modern Művészeti Múzeum vagy a kibővített Múcsarnok (Kunsthalle).

valósult meg a nyertes pályázatuk.⁶⁶ Mindez jól mutatja, hogy a Wien Mitte-projekt szempontjából a világörökség nem végleges megoldást jelentett, hanem csak kijelölte azokat a határokat, amelyeket a fejlesztési projekt nem hághat át.

A pályaudvar és a bécsi óváros eredetileg nem jelentett szerves egységet. Közös történetük akkor kezdődött, amikor a világörökségi cím elnyerésével a Wien Mitte bekerül az óvárosi helyszín pufferzónájába. Az így kialakuló rövid válság három szakaszra bontható: az előtörténet, azaz az elismerések időszakára (2000–2001); a válság (2002); valamint a megoldás éveire (2003). A megoldás természetesen csak a két területi egység kapcsolatának rendezését jelentette, hiszen a beruházás szempontjából nem vezetett a tervek megvalósításához, az óváros szempontjából pedig nem eredményezte a magasépítésű fejlesztések átfogó rendezését.

Az UNESCO WHC különösen nagy figyelmet fordított a 2002-es évben az új helyszín státuszának a tisztázására: márciusban ICOMOS-, májusban pedig WHC-küldöttség érkezett a városba, amely a WHC dinamikus, másfél évvel korábban megválasztott elnökének, Francesco Bandarinnak a vezetésével körültekintően tájékozódott a projektről. A WHC soros ülésére ráadásul igen közel, Budapesten került sor, ami még inkább előtérbe helyezte Bécs problémáját. Az ülés olyan határozatot fogadott el, amely a világörökségi cím elvesztését is lehetővé tette, amennyiben a Wien Mitte-projekt kérdése nem rendeződik megnyugtatóan.

A konfliktus a városi tanácsot sem kerülte el: 2000 és 2015 között egyetlen évben sem szerepelt a tanácsi jegyzőkönyvekben⁶⁷ olyan sokszor a világörökség kérdése, mint éppen 2002-ben. Ez ráadásul az előrehozott novemberi parlamenti választások éve is volt, politikai szempontból tehát különösen érzékeny időszak. Az első félévben az FPÖ (Freiheitliche Partei Österreichs, azaz Osztrák Szabadságpárt) kétszer fordult hivatalos kérdéssel Rudolf Schickerhez, a Városi Tanács Városfejlesztési és Közlekedési Hivatalvezetőjéhez a Wien Mitte-projekttel kapcsolatban.⁶⁸ A Városi Tanács szintén két alkalommal (március 1-jén és szeptember 25-én)⁶⁹ tárgyalt a válságos helyzetről. Az FPÖ első, februári megkeresésében arra kérdezett rá, hogyan tervezik elvégezni a világörökségi helyszín zónásítását, különösképpen a magasépítésű fejlesztések engedélyezése szempontjából; valamint arra, hogyan fogják megoldani a világörökségi helyszín kezelését.⁷⁰ A második, májusi megkeresés már jóval több politikai tartalommal bírt. Ebben Heinz-Christian Strache, az FPÖ későbbi elnöke egyenesen csalással és elhallgatással vádolta meg a szociáldemokrata városvezetést.⁷¹ A kérdések és a válaszok

⁶⁶ Henke Schrieck 2003.

⁶⁷ *Informationsdatenbank des Wiener Landtages und Gemeinderates* (IWLG), 2000–2015.

⁶⁸ IWLG PGL/00690/2002/0012-KFP/GAT; PGL/02633/2002/0001-KFP/GE.

⁶⁹ IWLG FSP/01093/2002/0005-KFP/GM; IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL.

⁷⁰ A kérdésre adott válaszban jelenik meg Arnold Klotz (szül. 1940) osztrák építész és bécsi városfejlesztési osztályvezető (1991–2005) neve, aki 2002–2004 között a Bécsi Világörökség megbízott vezetője (*Weltkulturerbebeauftragter*), illetve a 2005-ös bécsi konferencia projektmenedzsere is volt. IWLG Id (29003).

⁷¹ IWLG PGL/02633/2002/0001-KFP/GE.

tartalma és hangvétele jól mutatja, hogy az eleinte szakmainak tűnő probléma hogyan vált a napi politikai ellentétek tárgyává.

Hasonló tendencia figyelhető meg a Városi Tanács tematikus vitanapjain is. Korábbi politikai csatározások heveségére következtethetünk abból, hogy a március 1-ji vitanapon Schicker arra kérte a városi ellenzéket, hogy a világörökségi cím elnyerése után immár ne tekintsek szocialista „rablótanyának” a Wien Mittét,⁷² ám maga a vita gyorsan a metróhálózat fejlesztése felé fordult. Ez mutatja, hogy ekkor a képviselők számára sem a kérdéses beruházás, sem pedig a világörökségi kérdés nem jelentett prioritást. Szeptemberben ezzel szemben – a budapesti WHC-ülés elmarasztaló döntése után és a választások közeledtével – a képviselők már jóval hosszabban időznek a Wien Mitte-projekt kérdésénél; igaz, itt is előkerültek egyéb – sokszor a témához egyáltalán nem kapcsolódó, de politikai mozgósításra alkalmas – örökségi problémák.⁷³ Az FPÖ (személy szerint ismét Strache) főleg azt sérelmezte, hogy a városvezetés két éven keresztül félretájékoztatta az UNESCO-t, illetve a lakosságot, amivel veszélyeztették a város presztízsét, és az Alkotmánybírósághoz kényszerítették a polgárokat.⁷⁴ A Zöldek (Grünen) a Hans Hollein által uralt pályázatási rendszert és az átláthatóság hiányát emelték ki a problémák között, míg az ÖVP (Österreichische Volkspartei, Osztrák Néppárt) a városi esztétikai egységét féltette.⁷⁵ A megoldások között Strache részéről a maximum 65 méteres toronyok, a Zöldek részéről az átláthatóság, az ÖVP részéről pedig a „Holleintelenítés” szükségessége hangzott el, és mindannyian hangsúlyozták a lakossági részvétel fontosságát. Jól kitapintható tehát, hogy az örökség hogyan jelent mást és mást az adott politikai formáció szempontjából. A szocialista városvezetés természetesen kiállt emellett, hogy átláthatóan készítette elő a projektet, illetve, hogy mindent elkövet a világörökségi cím és a Wien Mitte-projekt együttes megtartása érdekében. És valóban, a kialakult helyzet szabályozások sorát hívja életre: áprilisban megszületik a magasépületekre vonatkozó zónásított szabályozás, júniusban véglegesítik a bécsi világörökségi helyszínek kezelési tervét, októberben pedig – egy későbbi rendelet előmunkálataként – az óváros vonatkozásában elkészül egy általános tetőszint-szabályozási tanulmány.

2003 februárjában Bécs, Ausztria, az ICOMOS és az UNESCO WHC képviselői megbeszélést tartottak Párizsban, ahol az osztrák résztvevők biztosították a nemzetközi szervezetek képviselőit arról, hogy a továbbiakban is mindent elkövetnek a világörökségi cím megtartásáért. Mivel az WHC ragaszkodott ahhoz, hogy ne épüljön újabb 60–70 méteresnél magasabb toronyház a projekt területén,⁷⁶ márciusban érvénytelenítették a korábban nyertes pályázatot, és ennek alapján készítették el áprilisban a WHC által kért jelentést. Innentől kezdve

⁷² IWLG FSP/01093/2002/0005-KFP/GM.

⁷³ IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL.

⁷⁴ IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL: 13–15.

⁷⁵ IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL: 15–18, 18–19.

⁷⁶ Ekkorra elkészül a 87 méter magas Vienna City Tower, amit már nem lehet lebontani.

egyenes volt az út az októberi ünnepélyes világörökségi elismerésig: májusban kiírták az új pályázatot, amelyen októberben egy, a korábbinál jóval szerényebb léptékű, egyébként – mint már említettük – soha meg nem valósult terv nyert, amelyet a pályázat értékelői egyébként éppen az egyszerűsége miatt dicsértek.⁷⁷

A fenti megoldás nemcsak a két évvel későbbi bécsi konferencián fog majd követendő példaként szerepelni, de Salzburg hasonló problémájának megoldásánál is ezt idézik 2003-ban.⁷⁸ Bécs esetében pedig – amely, mint láthattuk újra és újra szembetalálkozik a vizuális integritás hasonló fenyegetettségével – 2015-ben jelenik majd meg ismét hivatalosan referenciaként a Wien Mitte közvetlen közelében található Intercontinental Hotel-fejlesztés kapcsán. Mindkét esetben a város és a nemzetközi szervek közötti „intenzív finomhangolás” eredményeként létrejött, a 70 méteres magasságot meg nem haladó toronyházak követendő kompromisszumának példajaként hivatkoznak rá.⁷⁹ A Wien Mittéhez kapcsolódó rövid válság története tehát éppúgy a finomhangolásként értelmezhető, mint a bécsi városvédelemre jellemző „finom városmegújítás”. Elemei egyrészt következnek a városi kulturális örökség természetéből, másrészt Bécs különleges helyzetéből, amely különösképp alkalmassá teszi ezt a várost arra, hogy a Wien Mitte-projekt-hez kapcsolódó válság megoldását példaértékűvé tegye. Bécs esetében jól megfigyelhető a készség és a képesség a kompromisszumra, ami ahhoz vezetett, hogy felépült ugyan egy, az UNESCO tűrészatárát meghaladó toronyépület, de a többi magasházat a kívánt nagyjából 65 méteren belül tartják. Így mind a nemzetközi szervezetek, mind a befektető úgy érzi, hogy részben elérte a célját. A „finom” jelző tehát mindkét meghatározás – mind a városmegújítás, mind a hangolás – esetében azt jelenti, hogy együttesen jelennek meg a megőrzés és a fejlesztés elvei.

Ezen elvek együttes érvényesítésénél szerepet játszik több Bécsre jellemző városi hagyomány. A lakossági részvétel, azaz esetünkben a városiakok közösség- és identitástudatának mozgósítása az örökség veszélyeztetettsége kapcsán⁸⁰ a helyi bő egy évszázados, épített környezet iránti – alkalmanként épp a territorializált *Heimatschutz* mentén intézményesült – érzékenységnak köszönhetően válik tényezővé. A bécsi városvezetésre jellemző, az európai fővárosok között szinte egyedülállóan hosszú politikai kontinuitás különösen kedvező az olyan hosszú távú fejlesztések kezelése szempontjából, mint a Wien Mitte. A nemzetközi szervezetekkel való tárgyalási készséget és képességet pedig erősíti Bécs nemzetközi jellege, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a város hivatalosan is ENSZ-székhely, hanem abban is, hogy a világ egyik leggyakrabban idézett példája a progresszív városfejlesztési gyakorlatok kapcsán. Ez pedig ékesen bizonyítja, hogy Bécs az önreprezentációját a kurrens nemzetközi trendek figyelem-

⁷⁷ Wehdorn 2014: 105.

⁷⁸ UNESCO Salzburg 2003.

⁷⁹ UNESCO Vienna 2015a.

⁸⁰ A Városi Tanács 2002. szeptember 29-i vitanapján említik, hogy civil kezdeményezés keretében az Alkotmánybírósághoz fordultak a Wien Mitte-projekt magasházaival kapcsolatban. IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL: 14.

bevételeivel, illetve azoknak a belső szociális igényekkel való megfeleltetésével alakítja. Sőt, nem ritkán maga válik e trendek úttörőjévé. Ebben a konstellációban a világörökségi cím is olyan eszköz, amit a város – némi bizonytalankodás után – képes volt gyorsan a saját fejlődése érdekében felhasználni.⁸¹

BÉCS, A NEMZETKÖZI VÁROS

Jacques le Rider szerint az Ausztriában (és Bécsben) 1955-től beköszöntő békés konszolidáció időszakát az osztrák identitás szempontjából kulcsfontosságú Közép-Európa drasztikus 1989–1990-es geopolitikai átalakulása, illetve a 2000-es válság zavarta meg; olyannyira, hogy az emlékezet helyeinek elrendeződése is megváltozott.⁸² Bécs számára az immár nyitott Közép-Európa egyszerre jelentette a kínálkozó lehetőségek és az új versenyhelyzetek tárházát. Az 1990-es évekre a több évtizedes, igen jelentős nemzetközi szereppel rendelkező Bécs újra megfogalmazhatja a regionális központtá válás iránti igényét, ugyanakkor számolnia kell a néhai vasfüggönyön túlról érkező hasonló törekvésekkel Budapest, Pozsony vagy Prága részéről. Hírneve és infrastruktúrája alapján Bécs természetesen komoly előnnyel bír, de ebben a helyzetben nem engedheti meg, hogy ne kapja meg, illetve elveszítse azt a világörökségi címet, amivel Budapest és Prága is rendelkezik.

Az első világháborút követően a közép-európai nagyvárosok közül az egykori birodalmi székesfőváros (Haupt- und Residenzstadt), Bécs volt kénytelen elkönyvelni központi funkcióinak legjelentősebb visszaszorulását. Nemcsak Európa második legnagyobb birodalmának szűnt meg a székhelye lenni, de egy kisebb állam fővárosának helyzetében találta magát, mint Prága vagy akár Budapest, az Anschluss után pedig még fővárosi státuszát is elvesztette. 1955-öt követően ugyanakkor egy egyre sikeresebb stratégia mentén vált olyan nemzetközi várossá, amely szerencsésen használta ki azokat az előnyöket, amelyek birodalmi múltjából, Ausztria semlegességéből, illetve geopolitikai helyzetéből származtak.⁸³ Az ehhez kapcsolódóan újraírt, saját magáról szóló narratívájában Bécs csaknem ötszáz éves nemzetközi városként jelenik meg, amely az 1515-ös Habsburg-Jagelló-találkozótól számítja azt a hagyományt, ahol különösen fontos mérföldkő az 1814–1815-ös nemzetközi kongresszus, és ami az osztrák semlegesség éveiben újra erőre kap, amikor 1961-ben, illetve 1979-ben a város két amerikai–szovjet csúcstalálkozóinak is otthon ad.

⁸¹ A világörökség ilyen módon való alkalmazását így foglalja össze Rudolf Schicker: „Ich möchte jedoch ausdrücklich darauf hinweisen, dass die Sicherung des Weltkulturerbes aber nur durch eine vitale und lebendige Stadtstruktur (gemischte Nutzung durch Wohnen, Arbeiten und Kleinbetriebe) gewährleistet werden kann.” IWLId(30568): 2.

⁸² Le Rider 2001: 144.

⁸³ Ez az év nemcsak az Ausztria szuverenitását garantáló Államszerződés éve, hanem az ország ENSZ-be való felvételéé is.

1979-ben nyílt meg a Bécsi Nemzetközi Központ (Vienna International Centre, VIC, az „ENSZ-város”)⁸⁴ – a folyamat betetőződésének megtestesülése, melynek során Bécs egy, a második világháborúban győztes nagyhatalmak között felosztott városból (New York és Genf után) az ENSZ harmadik hivatalos központja lett. ENSZ-központként négy jelentős (IAEA /1957/, UNIDO /1966/, CTBTO /1996/, UNODC /1997/), majd a 2000-es évekre még nyolc kisebb ENSZ-szervezet székhelyévé vált. 1999-től itt működik a Legjobb Gyakorlatok Központja (Best Practices Hub) is, amely arra hivatott, hogy az ENSZ Habitat által 1996-tól díjazott vagy elismert különféle városfejlesztési programokat („gyakorlatokat”) közvetítse a közép- és kelet-európai települések felé.⁸⁵ Bécs az ENSZ Habitat Ügynöksége által elismert tevékenységében mindenképp tetten érhető az a szociális érzékenység, ami a várost a 20. század elejétől fogva általában jellemezte. Ez nemcsak az itt felállított központ munkájában nyilvánul meg, hanem az általa elnyert különböző ENSZ Habitat elismerések igencsak kiugró számában is.⁸⁶ Bécs egyedül több ilyen elismert programmal rendelkezik, mint – Spanyolország kivételével – az Európai Unió bármely más tagállama. Még a két legelismertebb spanyolországi városnál (Madridnál és Barcelonánál) is mintegy két, illetve három tucatnyival több, az ENSZ Habitat által díjazott programot működtet.⁸⁷ A programok döntő többségének elismerésére – más európai településekhez hasonlóan – 1998 és 2006 között került sor, tehát abban a nyolc évben, amikor az ENSZ Habitat díjazási rendszere elindult (4. ábra).

A vizsgált, 2001 és 2003 közötti világörökségi konfliktus tehát épp egybeesett azzal az időszakkal, amikor Bécs a legtöbb városfejlesztési programért kapott elismerést az ENSZ ügynökségtől, illetve azokkal az évekkel, amikor a bécsi székhelyű Legjobb Gyakorlatok Központja megkezdte a tevékenységét. Csak 2002-ben, tehát az elmarasztaló WHC-határozat évében, Bécs egy „legjobb” és tizenegy „jó gyakorlatért” járó elismerésben részesült, kétszer annyiban, mint Budapest, Pozsony és Prága együtt a díj alapítása óta eltelt tizenhét évben összesen.

⁸⁴ Az 1973 és 1979 között kivitelezett építkezés 8,8 milliárd schillingbe került, amit 65%-ban az osztrák állam, 35%-ban Bécs városa finanszírozott. City of Vienna 2008: 10.

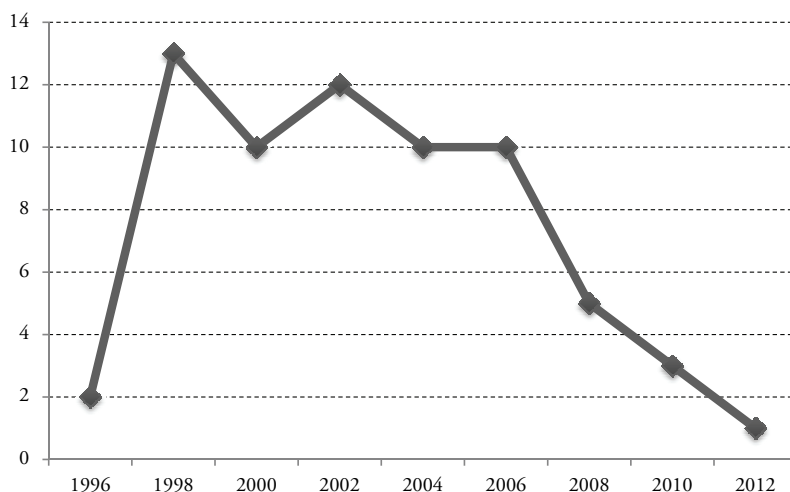
⁸⁵ Az ENSZ Habitat Ügynökség 1978-ban jött létre azzal a céllal, hogy példaadó gyakorlatokon, illetve szakmai tanácsadással segítse az egyre erősödő urbanizációval szembekerülő társadalmakat. A szervezet működése igazából az 1996-os isztambuli Habitat II konferenciával, illetve a Dubai Nemzetközi Díjjal válik kézzelfoghatóvá. A központ közép-európai szerepére vonatkozóan: <http://bestpractices.at/main.php?page=hub/about&lang=en> (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 12.)

⁸⁶ Az ENSZ Habitat 1996-tól két évente ismer el programokat négyféle címmel: díj, legjobb gyakorlat, jó gyakorlat, ígéretes gyakorlat. 1996 és 2014 között mintegy 4000 program nyert valamilyen elismerést a világban.

⁸⁷ Az ENSZ Habitat Programjának nyilvántartott településfejlesztési gyakorlatainak száma az EU három legtöbb ilyen programmal rendelkező városában, illetve a három említett közép-európai fővárosban: Bécs – 66, Madrid – 46, Barcelona – 36; Pozsony – 3, Budapest – 1, Prága – 1. Az összehasonlító elemzést az alábbi adatbázis alapján végeztük el: Mirror.unhabitat.org 2015.

4. ábra

Az ENSZ Habitat-program által Bécs számára megítélt elismerések (Díj, Legjobb gyakorlat, Jó gyakorlat, Ígéretes gyakorlat) száma éves bontásban

E 2002-es tizenkét program közül két „jó gyakorlat” vonatkozott közvetlenül az óvárosra, míg a többi vagy Bécs egészére terjedt ki, vagy a bécsi „Zöldövezet” fejlesztését célozta. A két óvárosi gyakorlat egyike, a SYLVIE-program a belvárosi zajszökkenést célozza úgy, hogy azt társadalmi problémaként értelmezve közvetít a zaj okozói és elszennvedői között.⁸⁸ A másik a már többször említett bécsi „finom városmegújítás”, amelyet már 1998-ban is „legjobb gyakorlatként” ismertek el.⁸⁹ A lakóközponitú felújítással (*tenant oriented renewal*) jellemzett megközelítés a leírás szerint főleg az óvárost szegélyező kerületek történeti lakásállományát érinti, ahol a szegregáció és a dzsentifikáció elkerülése érdekében a társadalmi problémák (bűnözés, munkanélküliség stb.) figyelembevételével valósítják meg a városrehabilitációt úgy, hogy a beavatkozás mikro- (lakás, ház) vagy mezo- (negyed) szinten történik, jellemzően kisberuházási keretek között. Ezekre a felújítási programokra tehát jórészt éppen abban a világörökségi pufferzónában került sor, ahol a Wien Mitte-projekt is található. Bécs nemzetközi városi múltja és jelentősége, valamint az ENSZ Habitat Ügynökség által elismert, példaértékű városfejlesztési szerepe alapján előre sejteni lehetett, hogy a Wien Mitte kapcsán kialakult krízis nem vezethet a világörökségi cím tényleges megvonásához. Ugyanakkor megelőlegezte annak a lehetőségét is, hogy a világörökségi városok történetében kivételesnek egyáltalán nem tekinthető konfliktus

⁸⁸ A program leírására: http://mirror.unhabitat.org/bp/bp.list.details.aspx?bp_id=2800 (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 12.).

⁸⁹ A program leírására: http://mirror.unhabitat.org/bp/bp.list.details.aspx?bp_id=2798 (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 12.).

az eredeti résztvevőknél szélesebb kört von be egy olyan megoldáshoz, amelynek a léptéke is átfogóbb lesz. Mint láttuk, az elsődleges konfliktus 2003-ban megoldást nyert, ám az ellentét globális tartalma, illetve a szereplők – főként Bécs – részletesen bemutatott jellemzői az ünnepségek után alig másfél évvel elvezettek ahhoz a konferenciához, amely céljaként a városi örökség világszintű kezelésének paradigmaváltását határozta meg.

BÉCS ÉS A BÉCSI MEMORANDUM

A már ismertetett 2003 tavaszi események – főként az érvényes építési engedéllyel rendelkező Wien Mitte-projekt visszavonása – eredményeként a WHC 2003-as párizsi ülése kedvező döntést hozott a bécsi óváros világörökségi státuszát illetően. Emellett – azt elismerendő, hogy a magasházépítés immár általános és akut problémává vált az ekkor már több mint háromszáz városi világörökségi helyszín számára – arról is döntött, hogy 2004-ig a WHC Titkárság és az ICOMOS „szervezen szimpóziumot a világörökségi történeti városokban megjelenő magasházakról és kortárs építészetéről azért, hogy ezek szabályozásának és kezelésének kritériumai kidolgozásra kerüljenek”.⁹⁰ A 2004-es WHC-ülésem a problémás helyszínek vitája alkalmával, a már említett kölni katedrális kapcsán kérdezett rá a brit delegáció tagja arra, mikor kerül sor az előző évben elhatározott konferenciára, mivel „a magasházak és a vizuális integritás” kérdése Nagy-Britannia esetében is egyre égetőbb problémát jelent. Francesco Bandarin, a WHC igazgatója válaszában jelentette be a 2005-ös bécsi konferenciát, amelynek témája a világörökségi helyszínekben történő kortárs beavatkozás (*contemporary intervention*) problémája, és célja a történeti városi táj fogalmának kidolgozása.⁹¹ Természetesen nem véletlen, hogy a vizuális integritás kodifikálására vonatkozó kérdésre a történeti városi táj kezelése volt a válasz, ám ennek a fogalmi csúszásnak a részletes elemzésére jelen tanulmány keretében nem vállalkozhatunk, csak annyiban, amennyiben Bécs példája ennek a problémának az értelmezéséhez hozzájárul.⁹²

Bandarin válasza kapcsán mindenesetre rögtön felmerül két fogalmi probléma. Egyrészt: miért van szükség a „történeti városi táj” új fogalmára, hiszen a 2003-as döntés csak a történeti várost, a magasházakat és a kortárs építészetet említi. Másrészt: mi lesz ennek az új fogalomnak a kapcsolata a vizuális integritás már ekkor széles körben elterjedt, de pontos meghatározással nem bíró fogalmával. A meghirdetett konferencia jóval nagyobb léptékűnek ígérkezett, mint a problémás helyszínek esetében általában rendezett megbeszélések,⁹³ mivel

⁹⁰ UNESCO WHC 2003: 96.

⁹¹ UNESCO WHC 2004: 1450–1452.

⁹² A probléma részletes elemzésére: Sonkoly 2015.

⁹³ 2003-ban Köln városa is szimpóziumot rendezett a veszélyeztetettség elemzése és a megoldások feltérképezése céljából, de az csak a helyi probléma feldolgozására szorítkozott. UNESCO WHC 2004: 1449–1450.

a négy fő szervező (az UNESCO WHC, az ICOMOS, az Osztrák Oktatási, Tudományos és Kulturális Minisztérium, valamint Bécs városa) mellett további öt nemzetközi szakmai szervezet is az előkészítők között szerepelt.⁹⁴ Az először nyilvánosan a konferenciafelhívásban szereplő „történeti városi táj” fogalom rövid funkcionális meghatározást is kapott, amely szerint „míg a kulturális műemlékek, természeti helyszínek, és 1992 óta a kultúrtájuk megőrzése és kezelése [...] megfelelő meghatározással és irányelvekkel rendelkeznek, ezek hiányoznak a történeti városi tájakra vonatkozóan”, és a konferencia „ezt a hiányt” hivatott kitölteni. A történeti városi táj fogalma tehát azzal a céllal kerül megfogalmazásra, hogy „a történeti város karakterének és identitásának sérülése nélkül feleltesse meg a várost a modernizáció és a befektetők igényeinek, illetve úgy jelölje ki az elfogadható változás határait, hogy egyúttal a felmérés és értékelés ismérveit is meghatározza”.⁹⁵ Azaz Bécsset egy normaadó konferencia színhelyéül választották – erre pedig azért volt alkalmas, mert sikeresen oldott meg a WHC szempontjából egy olyan problémát, ami általánossá vált a városi világörökségi helyszínek kezelésénél.

Bécs jelentősége tagadhatatlan a konferencia megszervezésében és lebonyolításában. Azt, hogy több nemzetközi normaadó dokumentumhoz a nevét adó várossal ellentétben a Bécsi Memorandum esetében a város nem pusztán protokolláris helyszínt jelentett, a konferencia dokumentációja jól bizonyítja.⁹⁶ Eszerint a – négy eredeti szervezőből kiválasztódott – két főszervező egyike Bécs városa, a másik az UNESCO WHC. Nemcsak a konferencia végrehajtó testülete áll kizárólag bécsi-ekből, de a Bécsi Memorandum vázlatának szerzői között is öt bécsi szerepel,⁹⁷ míg a WHC-t négyen, Ausztriát ketten, a hat meghívott szakmai szervezetet – a leginkább mértékadó ICOMOS-szal együtt – pedig összesen tízen képviselik. Az előadók között szintén öt bécsit találunk, és a mintegy 670 résztvevő majdnem fele szintén osztrák, javarészt bécsi. Emellett külön a konferenciához kapcsolódó kiállítás (*Bécs: Világörökség és kortárs művészet* címmel) mutatja be azt a bő tucatnyi építészeti projektet, amelyek a bécsi szervezők szerint a konferencia által tárgyalt

⁹⁴ *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM), International Federation of Housing and Planning (IFHP), International Federation of Landscape Architects (IFLA), Organization of World Heritage Cities (OWHC), International Union of Architects (UIA).*

⁹⁵ UNESCO 2005a.

⁹⁶ The City of Vienna 2005.

⁹⁷ A Bécsi Memorandum első hivatalos verziójának végén szerepelnek a szöveg elkészítésében közreműködő szervek, intézmények képviselői. Bécsset a világörökségi helyszín felelőse (Arnold Klotz) és a világörökség legismertebb szakértője (Manfred Wehdorn) mellett az 1996-ban létrejött városi tanácsadó ügynökség, az *Europaforum Wien* három tagja képviseli. Számos urbanisztikai jellegű feladata mellette ez az ügynökség látja el a világörökségi helyszínek kezelésével kapcsolatos, nem bürokratikus jellegű feladatokat is. Míg a világörökség adminisztratív kezelését főként építészek végzik, addig az ügynökség tagjainak képzettsége inkább társadalomtudományos. Az *Europaforum* leírására: http://www.europaforum.or.at/index.php?id=3&lang_id=de (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 15.).

problémák sikeres helyi kezelését mutatják.⁹⁸ Ezek között természetesen ott találjuk a Wien Mitte fejlesztési projektet is a 2003-ban nyertes pályázattal.⁹⁹ A bécsi hozzászólók, a megnyitót tartó Michael Häupl polgármestertől a kiállításért felelős Manfred Wehdornig ugyanazt hangsúlyozzák: a legfőbb cél az örökségvédelem és a városfejlesztés egyensúlyban tartása holisztikus szemlélettel (a város, mint *Gesamtkunstwerk*),¹⁰⁰ elsősorban azért, hogy folyamatosan javuljon az a polgári életminőség, amelyre a bécsiek olyannyira büszkék.¹⁰¹

A védelem és a fejlesztés egyensúlyának, valamint a holisztikus megközelítésnek az elvei megjelennek a Bécsi Memorandum szövegében is, amely átdolgozott formában az UNESCO 2005-ös Történeti Városi Táj című nyilatkozatának, illetve 2011-es hasonló tematikájú ajánlásának az alapjául szolgált. A veszélyeztetettség szempontjából vizsgált városaink esetében szintén többször találkozunk a Bécsi Memorandum ezen elveire, mint iránymutatásokra való hivatkozással a WHC 2005 és 2007 közötti üléseinek döntéseiben.¹⁰² A bécsi konferenciát követő évek történéseinek ismeretében tehát az esemény és a szöveg recepciója nyomán arra lehet következtetni, hogy a Wien Mitte-projekt körüli konfliktus sikeres megoldásával Bécs nemcsak óvárosának világörökségi státuszát őrizte meg, hanem saját gyakorlatának egyetemessé emelésével a városi örökség territorializációja általános problémájának a kezeléséhez is hozzájárult.

A bécsi – és közép-európai városi – világörökség veszélyeztetettségének későbbi történeténél ugyanakkor láttuk, hogy a vizuális integritás fogalma továbbra is önálló, sőt a leggyakrabban hivatkozott kritériumként került be a WHC gyakorlatába. A történeti városi táj fogalmának egyik értelmi szerzője, Ron van Oers a bécsi konferencián tartott előadásában a vizuális integritást a történeti városi táj három legfontosabb eleme közül ugyan elsőként említi,¹⁰³ ám az effajta megközelítés, amely a történeti városi táj fogalma által kifejezett holisztikus megközelítés fontos, de nem feltétlenül döntő jelentőségű ismérveként tekint a vizuális integritásra, korántsem vált egyedülállónak a bécsi konferenciát követő évtizedben. Ebből következően pedig a városi (világ)örökség kezelésének irányelvei sem egységesültek a fogalomhoz kapcsolódó elképzelések mentén. Helyi szinten, Bécs esetében a világörökséget értékelő, 2005 utáni városi kiadvá-

⁹⁸ A kiadvány szerint a kiállítás „nem feltétlenül fejezi ki az UNESCO véleményét”, ami szintén arra utal, hogy Bécs nem pusztán végrehajtóként, hanem aktív kezdeményezőként vett részt a konferencián. *The City of Vienna*: 75.

⁹⁹ Itt a felépült Vienna City Tower is említésre kerül, mint a projekt megvalósulási történetének része. *The City of Vienna*: 103.

¹⁰⁰ *The City of Vienna*: 16.

¹⁰¹ *The City of Vienna*: 4, 74.

¹⁰² A veszélyeztetettség jelentésekben a vizsgált városainknál ötször hivatkoznak a bécsi konferenciára, illetve a történeti táj fogalmára: 2005-ben Köln, 2006-ban Graz és Köln, 2007-ben pedig Graz és Salzburg esetében. 2008-tól kezdve nem jelenik meg a fogalom a vizsgált jelentésekben. UNESCO Cologne; UNESCO Graz; UNESCO Salzburg.

¹⁰³ A másik két elem a kortárs építészet beillesztése a történeti városba, illetve a történeti városok térbeli-társadalmi morfológiájának fellazulása, pusztulása a fejlődés hatására. *The City of Vienna 2005*: 36.

nyok elméleti fejezetei ugyanazokat a kételyeket fogalmazták meg a világörökség kapcsán, amelyeket a Wien Mitte-vita során is láthattunk. A történeti városi táj fogalma szerinti megközelítés központja pedig idővel Ázsiába tette át a székhelyét, ahol Sanghaj székhellyel külön központ foglalkozik a fogalom alkalmazásának terjesztésével, főként Ázsiában.¹⁰⁴

KÖVETKEZTETÉSEK

Mint láttuk, a bécsi óváros világörökségi meghatározásával óhatatlanul együtt járt a történeti városrész belső zónára és pufferzónára való felosztása, és a vizsgált konfliktus – az örökség territorializációja szempontjából – e kettő viszonyáról szólt. A világörökségesítés kritikusa, a 2005-ös bécsi konferencia szakmai tanácsadó csoportjának egyik tagja, Friedrich Achleitner¹⁰⁵ szerint a világörökségesítéshez kapcsolódó zónásítás térképen való megjelenítése, annak színezése olyan, mint amikor egy „bombatámadás ér egy várost”: a belső zóna már elveszett (vörös), a pufferzónában még van némi élet (kék), míg a védelem alá nem esett területek virulnak színezetlen szabadságukban.¹⁰⁶ Ha a valóságban nem is ennyire drámai a helyzet, a világörökség kétségtelenül rövid idő alatt jelentős változásokat hozott a védetté vált városrészek életében: a világörökségi kérelem benyújtásakor az óváros épületállományának 8%-a állt védelem alatt, ami a jogi szabályozások változásával a konferencia évére, azaz mindössze négy év alatt 80%-ra nőtt.¹⁰⁷ A Wien Mitte, majd a későbbi magasház-építési konfliktusok pedig fokozatosan elmosták a határt az örökségesítés szempontjából a belső zóna és a pufferzóna között. A korábban megfigyelhető, a kulturális örökség terjeszkedésének logikáját követő, a műemlék és környezete, szomszédsága közötti összeolvadáshoz¹⁰⁸ hasonló folyamat során feloldódtak a régít (azaz korából kifolyólag védendőt) és az újat elválasztó területi határok a történeti városrész és annak környezete között. Az azonban nem dőlt el, hogy az örökség területének kiterjesztése a vizuális integritás vagy a történeti városi táj fogalma mentén történik-e meg.

E két fogalom a nemzetközi szervezetek dokumentumaiban természetesen nem rendeződik egymáshoz képest ellentétes fogalompárba, hiszen – mint láttuk a történeti városi táj meghatározásánál az imént – akár egymás részei is lehetnek. A 2005 utáni gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a városi örökség területének kiterjesztésére nem sikerült egységes fogalmat és irányelveket kialakítani.

¹⁰⁴ Mivel a *World Heritage Institute of Training and Research for the Asia and the Pacific Region* (WHITRAP) regionális vokációjú UNESCO-intézet, nem meglepő, hogy a tíz *pilot city* között nincs európai város, hanem hét ázsiai, két óceániai és egy latin-amerikai szerepel: <http://www.historicurbanlandscape.com/index.php?classid=5356> (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 12.).

¹⁰⁵ Friedrich Achleitner (szül. 1930), bécsi költő és építészeti kritikus, a Bécsi Szépművészeti Akadémia professzora.

¹⁰⁶ Achleitner 2005: 15.

¹⁰⁷ Wehdorn 2004: 107.

¹⁰⁸ Wehdorn 2004: 89–100.

A vizuális integritás veszélyeztetettségének folyamatos emlegetése alárendelheti a belső zónának a város nem védett részét, különösen az akár pejoratívan is felfogható pufferzónának nevezett részeket. Ennek eszköze a városnak egy olyan vitatott vizualizációja (*polemische Visualisierung*),¹⁰⁹ ami nem a városhasználat dinamikus gyakorlata és perspektívája alapján születik. Ebben az értelemben a városi táj a város merev vizuális egységét jelenti, amely felülről mossa el a védettség határait, és alkalmazza fokozatosan annak elveit az egész város területére. A bécsi konferencia ugyanakkor azért tudta a bécsi döntéshozókat mobilizálni, mert a történeti városi táj fogalma mentén ígerte az örökségi terület kiterjesztését. Ebben az értelemben a kortársból védendővé váló épületek, városrészek is védelmet kaphatnak, azaz ugyancsak feloldódnak a védelem határai – ám a városi táj lehetőséget teremt a város muzealizációjának elkerülésére azzal, hogy a kortárs építészettel dinamikus kapcsolatot alakít ki, vagyis nagyobb teret enged annak behatolása számára.¹¹⁰

A pusztán a vizuális integritás alapján meghatározott örökségi terület folyamatos veszélyeztetettséget eredményezhet, mivel a védelem kezdőpontjához képest annál nagyobb lesz az elmozdulás, minél nagyobb, illetve minél dinamikusabban fejlődő városról van szó. Ebben a rendszerben a védelem válságok és megoldások hullámvásaként jelenik meg. A vizuális integritás kapcsán kibontakozó viták óhatatlanul arra a bevett késleltető technikára emlékeztetik a várostörténést, amellyel a német birodalmi városok próbálták gyengíteni a kora újkori hatalom központosító törekvéseit.¹¹¹ Gondoljunk csak arra a vádra, amely szerint a bécsi szakemberek 1,6 méteres szemmagassággal számoltak a turisták esetében, ami természetesen elfogadhatatlan az ICOMOS szakemberei számára! A végleges döntés elhalasztásának vagy a várható elmarasztalás kis lépésekben való legyengítésének számos példájával találkozunk a kora újkori városok és a központi hatalom viszonyában.¹¹² A városi örökségvédelem kortárs viszonyrendszerében azonban fordított a központ és a város szerepe: a központ próbálja az állandóságot fenntartani, míg a város a fejlődés velejáróit próbálja igazolni, hitelesíteni úgy, hogy ne érje presztízsveszteség. A kora újkori folyamatokhoz hasonló az is, ahogy a központ ideológiája professzionalizálódik azáltal, hogy a veszélyeztetettség mérése és kezelése egyre szakszerűbben történik. Ez természetesen a veszélyeztetettség jelentések számának jelentős növekedésével is együtt jár. Az európai világörökségi városok esetében az 1978–2000 közötti időszakban évente átlag-

¹⁰⁹ Wolfgang Kos azért nevezi a műemléki alapú vizuális integritást polemikusnak, mert olyan nézőpontokat választ ki (például a Szépművészeti Múzeum tetejét), amelyek nem reprodukálhatóak, illetve nem megismerhetőek a várost mozgásban használó járókelők számára. Kos 2006: 45.

¹¹⁰ Wehdorn 2014: 33.

¹¹¹ Mack Walker ezt a technikát a következőképpen írja le a német *Heimatstadt*okra vonatkozóan: „The resiliency of the system lay in its capacity to hold the state power below the threshold where the system might be overturned. It brought individual wills into its service, into the service of restraining one another.” Walker 1971: 13.

¹¹² Saját korábbi, a reformkori Kolozsvárra vonatkozó kutatásom kapcsán több olyan példát idéztem (például a kolozsvári színház finanszírozásának ügyét), amely kiválóan példázza a késleltetés technikáját: Sonkoly 2001.

ban 0,4 jelentés született, amely szám a 2000-es években már évi 9-re, 2010-től pedig 10,7-re nőtt. Ez akkor is jelentős bővülés, ha ezzel párhuzamosan a városi helyszínek száma szintén bővült, bár mint láttuk 2000-től kezdve egyre szerényebb mértékben (1. ábra).

A történeti városi táj a veszélyeztetettségből adódó válságciklusok helyett a változás kezelésének dinamikus egyensúlyát célozza a város holisztikus értelmezése alapján. Ez a megközelítés korántsem problémamentes, de az esztétikai védelem helyett a kezelhetetlen változással szembeni fenntarthatóságot tekinti céljának. Ez egy olyan professzionalizációval jár együtt, ami a városi örökség megőrzéséhez használható globális és lokális mutatók szabadabb kidolgozására teremthet lehetőséget. Mint a 2005-ös konferencia anyagában, vagy a későbbi önkormányzati kiadványokban láthattuk, a városvezetés számára ezek közül a kortárs Bécs egyik legnagyobb büszkesége, az alkalmanként világhírességet is jelentő városi életminőség a legfontosabb. Míg a vizuális integritás az épített örökség regiszterében tartja a várost, addig a város ettől távolodni próbál, és ehhez hivatkozást keres akár a szellemi örökség, akár a történeti városi táj formájában. A német nyelvterület kettős *Denkmalschutz–Heimatschutz* hagyománya a központi hatalom mellett a kezdetektől fontos szerephez juttatta a polgárságot is az örökségvédelemben, ami a városok esetében nemcsak a helyi hagyományok megőrzését, hanem a központtal való polémia kora újkori technikájának a továbbélését is jelenthette. Ez a technika pedig nemcsak a nemzetállami, hanem minden más felsőbb hatalommal szemben is hasznosnak bizonyulhat, ahogyan azt a bécsi városvezetés válságkezelése is mutatja – nemcsak a Wien Mitte-válság során, hanem a bécsi konferenciát követően is. Ezen a konferencián pedig a rendező város nemcsak saját különleges történetének köszönhetően volt igen aktív, hanem valószínűleg abból fakadóan is, hogy az 1970-es évektől kezdve – a kulturális örökséggel együtt – a városi örökség fogalma is jelentősen megváltozott úgy, hogy a történeti város immár nemcsak műemléki helyszín vagy mentésre váró épületegyüttes, hanem aktív résztvevő is, amely a társadalmi szereplők mind szélesebb spektrumán keresztül fejezi ki magát.

FORRÁSOK

Änderung des Denkmalschutzgesetzes, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 1999. 170. 1335–1361. (https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgBlPdf/1999_170_1/1999_170_1.pdf – Letöltés: 2015. augusztus 15.)

Altstadterhaltungsnovelle, Landesgesetzblatt für Wien, 1972. 16. 43–46. (<https://www.wien.gv.at/recht/landesrecht-wien/landesgesetzblatt/jahrgang/1972/pdf/lg1972006.pdf> – Letöltés: 2015. augusztus 15.)

European Parliament resolution of 8 September 2015 towards an integrated approach to cultural heritage for Europe (2014/2149(INI)) (<http://www.europarl.europa.eu/>

- sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0293&language=EN – Letöltés: 2015. október 1.)
- City of Vienna 2005: *International Conference World Heritage and Contemporary Architecture. Managing the Historic Urban Landscape*. City of Vienna, Vienna.
- City of Vienna 2008: *United Nations Vienna International Center*. City of Vienna, Vienna.
- Henke Schreieck 2003: *Wien Mitte – Henke Schreieck Architekten*. (<http://www.henkeschreieck.at/index.php/projects/mixed-use/wien-mitte/> – Letöltés: 2015. augusztus 15.)
- IWLG PGL/00690/2002/0012-KFP/GAT: *Schriftlicher Antrag* (<https://www.wien.gv.at/infodat/ergdt?detvid=28328> – Letöltés 2015. július 28.)
- IWLG PGL/02633/2002/0001-KFP/GF: *Schriftlicher Anfrage* (<https://www.wien.gv.at/ma08/infodat/2002/pgl-02633-2002-0001-kfp-gf.pdf> – Letöltés 2015. július 28.)
- IWLG FSP/01093/2002/0005-KFP/GM: *Mündliche Anfrage* (<https://www.wien.gv.at/infodat/ergdt?detvid=28993> – Letöltés 2015. július 28.)
- IWLG AST/04086/2002/0002-KFP/AL: *Aktuelle Stunde* (<https://www.wien.gv.at/infodat/ergdt?detvid=35023> – Letöltés 2015. július 28.)
- IWLG Id(29003): *Antwort* (<https://www.wien.gv.at/infodat/ergdt?detvid=29003> – Letöltés 2015. július 28.)
- IWLG Id(30568): *Antwort* (<https://www.wien.gv.at/infodat/ergdt?detvid=30568> – Letöltés 2015. július 28.)
- Mirror.unhabitat.org 2015: *UN-HABITAT Best Practices Database: Best Practices*. (<http://mirror.unhabitat.org/bp/bp.list.aspx?bpTag=Best+Practice> – Letöltés 2015. július 28.)
- The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, ICOMOS, 1964. (http://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf – Letöltés: 2015. augusztus 15.)
- UNESCO 2001a: *Nominations*. (<http://whc.unesco.org/uploads/nominations/1033.pdf> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2001b: *Advisory Body Evaluation*. (http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/1033.pdf. – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2001c: *Report of the 25th session, 11–16 December 2001*. (<http://whc.unesco.org/archive/repcom01.htm#1033> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2002: *UNESCO World Heritage Centre – Decision – 26COM 21B.35*. (<http://whc.unesco.org/en/decisions/877> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2005a: *International Conference: World Heritage and Contemporary Architecture* (<http://whc.unesco.org/en/events/112/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2005b: *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape* (whc.unesco.org/document/6814/ – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO 2015: *The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, Committee Reference 39 COM 11 (<http://whc.unesco.org/en/guidelines/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Budapest: *Budapest, including the Banks of the Danube, the Buda Castle Quarter and Andrassy Avenue* (<http://whc.unesco.org/en/list/400/documents/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)

- UNESCO Cologne: *Cologne Cathedral* (<http://whc.unesco.org/en/list/292/documents> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Dresden: *Dresden Elbe Valley* (<http://whc.unesco.org/en/list/1156/documents> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Graz: *City of Graz – Historic Centre and Schloss Eggenberg* (<http://whc.unesco.org/en/list/931/documents/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Prague: *Historic Centre of Prague* (<http://whc.unesco.org/en/list/616/documents/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Salzburg: *Historic Centre of the City of Salzburg* (<http://whc.unesco.org/en/list/784/documents/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Salzburg 2003: *Historic Centre of the City of Salzburg* (<http://whc.unesco.org/en/soc/2750> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO Vienna 2008: *UNESCO World Heritage Center – State of Conservation (SOC 2008) Historic Centre of Vienna* (<http://whc.unesco.org/en/soc/915> Letöltés 2015. július 28.)
- UNESCO Vienna 2010: *UNESCO World Heritage Center – State of Conservation (SOC 2010) Historic Centre of Vienna (Austria)* (<http://whc.unesco.org/en/soc/570> – Letöltés 2015. július 28.)
- UNESCO Vienna 2015a: *UNESCO World Heritage Center – State of Conservation (SOC 2015) Historic Centre of Vienna (Austria)* (<http://whc.unesco.org/en/soc/3329> – Letöltés 2015. július 28.)
- UNESCO Vienna 2015b: *UNESCO-World Heritage; Palace and Gardens of Schönbrunn (Austria) (C 786) and Historic Centre of Vienna (Austria) (C 1033): State of Conservation Report*. Ref.: Decision 37 COM 7 B.71 (<http://whc.unesco.org/en/list/1033/documents> – Letöltés 2015. július 28.)
- UNESCO WHC 2003: *Decisions Adopted by the 27th Session of the World Heritage Committee in 2003* (<http://whc.unesco.org/archive/2003/whc03-27com-24e.pdf> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO WHC 2004: *WHC Summary Record* (<http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-inf26e.pdf> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- UNESCO WHC 2013: *Mission Report on Historic Centre of Vienna (C 1033) & Palace and Gardens of Schönbrunn (C 786) (Austria)*. Paris: UNESCO. (<http://whc.unesco.org/en/list/1033/documents/> – Letöltés: 2015. augusztus 12.)
- Wiener Naturschutzgesetz*, Landesgesetzblatt für Wien, 1998. 45. 175–199. (<https://www.wien.gv.at/recht/landesrecht-wien/landesgesetzblatt/jahrgang/1998/html/lg1998045.htm> – Letöltés: 2015. augusztus 15.)
- Wiener Wohnhaussanierungs-Gesetz*, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 1984. 200. 2353–2382. (https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1984_483_0/1984_483_0.pdf – Letöltés: 2015. augusztus 15.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Achleitner, Friedrich 2005: Das Erbe und die Erben. Weltkulturerbe – Unbehagen an einem Begriff oder: einige Fragen. In: Csáky, Moritz – Sommer, Monika (Hgg.): *Kulturerbe als soziokulturelle Praxis*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 13–18.
- Applegate, Celia 1990: *A Nation of Provincials: The German Idea of Heimat*. University of California Press, Berkeley.
- Bandarin, Francesco – van Oers, Ron 2012: *The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century*. Wiley–Blackwell, Oxford.
- Bandarin, Francesco – van Oers, Ron 2014: *Reconnecting the City. The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage*. Wiley–Blackwell, Oxford.
- Braudel, Fernand 1969: *Écrits sur l'histoire*. Flammarion, Paris.
- Csáky, Moritz – Sommer, Monika 2005: *Kulturerbe als soziokulturelle Praxis*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen.
- Demus, Otto 1955: Zur Lage. Eine Mahnung. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* (9.) 41–47.
- Hartog, François 2013: *Croire en l'histoire*. Flammarion, Paris.
- Hassinger, Hugo 1916: *Kunsthistorischer Atlas und Verzeichnis der erhaltenswerten historischen Kunst- und Naturdenkmale des Wiener Ortsbildes*. (Österreichische Kunsttopographie, 15.) Schroll, Wien.
- Kos, Wolfgang 2006: Städtische Schönheit als Leitmotiv? In: Wehdorn, Manfred (Hg.): *Wien, Weltkulturerbe. Der Stand der Dinge*. Stadtentwicklung Wien, Wien, 42–45.
- Le Rider, Jacques 2001: Mittel- bzw. Zentraleuropa und Österreich als imaginäre Gedächtnisorte der europäischen Identität. In: Csáky, Moritz – Stahel, Peter (Hgg.): *Die Verortung von Gedächtnis*. Passagen Verlag, Wien, 139–150.
- Lipp, Wilfried 2005: Welt-Kultur-Erbe: Im Konflikt der Interessen. In: Csáky, Moritz – Sommer, Monika (Hgg.): *Kulturerbe als soziokulturelle Praxis*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 19–30.
- Mazzarolli, Leopoldo 2008: Presentation. In: *A Future for Venice? Considerations 40 years after the 1966 Flood*. Umberto Allemandi, Turin–London–Venice–New York, 9–10.
- Meggyesi Tamás 2009: *A történeti települési táj* (kézirat). Országos Műemlékvédelmi Konferencia, 2009. október 3–5.
- Mumford, Eric 2000: *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928–1960*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Passarge, Siegfried 1919: *Die Grundlagen der Landschaftskunde*. L. Griederichsen & Co., Hamburg.
- Patry, Marc – Bessett, Clare – Leclercq, Benedict 2005: *2nd World Heritage Forest Meeting*. Nancy. (<http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-43-2.pdf> – Letöltés: 2015. augusztus 13.)
- Schorske, Carl E. 1998: *Bécsi századvég. Politika és kultúra*. Helikon, Budapest.
- Sonkoly Gábor 2000: A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei, *Regio* (11.) 4. 45–66.

- Sonkoly Gábor 2001: „...édes Hazánkknak ezen első Magyar fővárosa...” Az átmenet problémái: Kolozsvár, 1790–1848. In: Pál Judit – Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Pro-Print, Csíkszereda, 119–145.
- Sonkoly Gábor 2015: The critical analysis of the concept of historic urban landscape. In: Fernandes, Ana Cristina – Lacerda, Norma – Pontual, Virgínia (eds.): *Desenvolvimento, planejamento e governança: o debate contemporâneo*. Letra Capital, ANPUR, Rio de Janeiro, 401–420.
- Swenson, Astrid 2013: *The Rise of Heritage. Preserving the Past in France, Germany and England, 1789–1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Swittalek, Peter 1982: Der Begriff “Technisches Denkmal” erläutert an oberösterreichischen Beispielen. *Kulturzeitschrift Oberösterreich* (32.) 3. 43–49.
- Tietze, Hans 1907: *Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich*. Schroll, Wien.
- Von Droste, Bernd – Plachter, Harald – Rössler, Mechtild 1995: *Cultural Landscapes of Universal Value*. Gustav Fischer – UNESCO, Jena.
- Walker, Mack 1971: *German Home Towns. Community, State and General Estate, 1648–1871*. Cornell University Press, Ithaca–London.
- Wehdorn, Manfred 2004: *Vienna, a Guide to the UNESCO World Heritage Sites*. Springer, Wien–New York.
- Wehdorn, Manfred 2005: *Das kulturelle Erbe. Vom Einzeldenkmal zur Kulturlandschaft*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen.
- Wehdorn, Manfred (Hg.) 2006: *Wien, Weltkulturerbe. Der Stand der Dinge*. Stadtentwicklung Wien, Wien.
- Wehdorn, Manfred – Csendes, Peter – Hayder, Susanne – Schwarz, Mario (Hgg.) 2004: *Wien*. Springer, Wien.
- Wien Geschichte 2015: *Verein für Landeskunde von Niederösterreich – Wien Geschichte Wiki*. (https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Verein_f%C3%BCr_Landeskunde_von_Nieder%C3%B6sterreich – Letöltés: 2015. augusztus 17.)
- Zunke, Rudolf – Wehdorn, Jessica – Wehdorn, Manfred (Hgg.) 2014: *The Historic Centre of Vienna. World Cultural Heritage and Vibrant Hub*. City of Vienna, Wien.